МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

До захисту допустити:
Завідувач кафедри
_____ Максим БУЛИК
«11» травня 2026 р.

ГЕНДЕРНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО У ВИБОРЧИХ СИСТЕМАХ

Кваліфікаційна робота здобувача вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми «Політологія»
Калініна Артема Дмитровича
Науковий керівник: Константинова Ю.В.,
к.і.н., доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Рецензент: Трима Катерина Андріївна, к.політ.н., старший дослідник, доцент відділення міжнародних відносин факультету бізнесу та соціальних наук Грузинського університету імені Давида Агмашенебелі (м. Тбілісі, Грузія)

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою 75 / C / добре

Секретар ЕК Максим БУЛИК
«12» червня 2026 р.

Київ – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП……. 3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ГЕНДЕРНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА У ВИБОРЧИХ СИСТЕМАХ…… 7

1.1. Концептуальні підходи до гендерного представництва в політичній науці……... 7

1.2. Типологія механізмів гендерних квот……. 13

1.3. Виборча система як інституційний чинник гендерного представництва……. 20

РОЗДІЛ 2. ЕФЕКТИВНІСТЬ КВОТНИХ МЕХАНІЗМІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ І ДОСВІД УКРАЇНИ…….. 29

2.1. Кейс-аналіз успішних моделей гендерного представництва…… 29

2.2. Причини неефективності квот: типологія збоїв…… 37

2.3. Гендерне представництво в Україні: реформа 2019 р. і практика…… 47

ВИСНОВКИ……. 58

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…… 62

ВСТУП

Гендерний дисбаланс у представницьких органах влади залишається однією з ключових проблем сучасної демократії. Незважаючи на декларовану рівність, жінки в більшості парламентів світу представлені значно нижче їх частки у населенні. Виборча система є одним із найпотужніших інституційних чинників, що визначає рівень жіночого представництва: тип системи, величина округу, характер партійних списків — усі ці параметри безпосередньо впливають на шанси жінок потрапити до парламенту.

Квотні механізми — від резервованих місць до добровільних партійних квот — набули широкого поширення у світі як інструмент корекції структурного дисбалансу. Водночас досвід їх запровадження демонструє суттєвий розрив між формальними нормами та реальними результатами. Для України ця проблематика набуває особливої гостроти: Виборчий кодекс 2019 р. запровадив 40% гендерну квоту, проте механізм її реалізації та ефективність залишаються предметом наукової дискусії.

Актуальність теми посилюється також євроінтеграційним курсом України, стандартами Ради Європи та рекомендаціями Венеціанської комісії щодо забезпечення гендерного балансу у виборчому законодавстві.

Об’єктом роботи є гендерне представництво в представницьких органах влади демократичних держав.

Предметом – механізми виборчих квот і партійних практик як інструменти забезпечення гендерного балансу в парламентах та їх ефективність залежно від типу виборчої системи.

Ступінь наукового висвітлення. Проблема гендерного представництва у виборчих системах достатньо вивчена у світовій науці (теоретична база, міжнародна база даних, план дій ОБСЄ). Концептуальний фундамент

дослідження гендерного представництва закладено у класичній праці Хенни Піткін «The Concept of Representation» (1967), де виокремлено чотири типи представництва: формальне, дескриптивне, субстантивне та символічне. Д. Далеруп та Л. Фрайденваль розробили теоретичну базу гендерного квотування, класифікували його форми («швидкий» і «поступальний» шляхи) та проаналізували механізми впровадження. П. Норріс і Л. Крук М. розробили «шесматипний план дій» для країн ОБСЄ щодо сприяння гендерної рівності на виборних посадах, який узагальнює основні механізми подолання гендерної асиметрії. Теорія критичної маси, розроблена Дрюд Далеруп, стверджує, що жінки починають суттєво впливати на порядок денний лише після досягнення порогового показника представництва — орієнтовно 30%. Нижче цього порогу жінки-депутати діють у режимі «токенів» і не здатні ефективно відстоювати жіночі інтереси. Феміністська інституціоналістика (Л. Мацер, Х. Льовенду та ін.) критикує ідею нейтральності інституцій, доводячи, що формально нейтральні правила відтворюють приховані маскулінні норми. Виборчі системи у цьому контексті розглядаються не як технічні механізми, а як інструменти, що структурно відтворюють гендерну нерівність.

В українській науці проблема досліджується активно, ключові фундаментні праці належать Н. А. Гербут, Т. О. Марценюк, М. І. Смокович, О. В. Меленко, М. А. Бучин та Г. Д. Данчук.

Н. Гербут провела найбільш глибоке дослідження впливу виборчих систем на гендерне представництво у Верховній Раді України, проаналізувала всі скликання парламенту (I–VII) від 1990 до 2014 року. Встановила, що найкращим механізмом збільшення частки жінок є поєднання пропорційної виборчої системи з гендерними квотами. Довела, що пропорційна система ефективна для представництва жінок у 1,4–2,5 рази більше за мажоритарну. Показала, що у 2014 році частка жінок у парламенті становила 11,85% — найбільша кількість серед усіх скликань. Тамара Марценюк досліджувала міжнародний досвід запровадження гендерних квот та українські реалії. Провела гендерний аналіз

Верховної Ради України у монографії «Жінки у великій політиці». М. Смокович у монографії «Гендерна політика в Україні» (2014) систематизувала проблеми гендерної політики загалом. О. Меленко досліджує конституційно-правові засади гендерних квот в Україні та країнах ЄС, добровільні партійні квоти в Європейському союзі, гендерну рівність як показник успішності суспільства. М. Бучин та Г. Данчук проаналізували основні механізми забезпечення гендерної рівності у виборчому процесі та квотування як інструмент.

Не дивлячись на достатній рівень вивченості, тема в українському контексті залишається частково недостатньо дослідженою, особливо в аспектах: ефективності квот після 2020 року, впливу війни на гендерне представництво, порівняльного аналізу з країнами ЄС, практичного застосування на місцевих виборах, сучасної партійної практики виконання квот.

Мета роботи — визначити, які виборчі механізми та квотні моделі найефективніше забезпечують гендерне представництво, та оцінити перспективи їх застосування в Україні.

Для досягнення мети поставлено наступні **завдання:**

– систематизувати теоретичні підходи до гендерного представництва в політичній науці;

– класифікувати типи гендерних квот і партійних практик;

– проаналізувати залежність між типом виборчої системи та рівнем жіночого представництва;

– дослідити конкретні кейси успішного та неуспішного впровадження квот у порівняльній перспективі;

– оцінити стан і перспективи гендерного представництва в Україні в контексті реформи 2019 р.

Джерельна база дослідження. Складається з матеріалів International IDEA створила глобальну базу даних Gender Quotas Database, що охоплює 82 країни світу з інформацією про квотування. IPU-UN Women провели глобальний аналіз жінок у місцевому самоврядуванні, виявивши, що 36 камер з квотами

мають 30,9% жінок порівняно з 23,3% у камерах без квот. Центру Розумкова, який провів загальнонаціональне соціологічне дослідження результати якого представив у видання що окрім аналітики містить стислий словник головних гердерних термінів, а також статті вітчизняних експертів. Нормативних актів щодо виборчого законодавства та гендерних квот.

Методологічна база дослідження. У роботі застосовано комплекс методів: порівняльний метод — для аналізу квотних механізмів у різних країнах; кейс-стаді — для поглибленого вивчення окремих національних моделей; нормативно-правовий аналіз — для дослідження виборчого законодавства України; системний підхід — для виявлення взаємозв'язку між інституційними чинниками і результатами представництва.

Апробація результатів. Окремі висновки роботи були презентовані у формі тез «Теоретичні підходи до дослідження гендерного представництва в сучасній політичній науці» в рамках Всеукраїнської науково-практичної конференції (22 травня 2026 р.) «Суспільно-політичні трансформації у XXI столітті: локальні, національні та глобальні контексти».

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані у навчальних курсах з порівняльної політології та гендерних студій, а також у діяльності організацій, що займаються моніторингом виборчих процесів.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи — 71 сторінок. Список джерел включає 92 позицій.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ГЕНДЕРНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА У ВИБОРЧИХ СИСТЕМАХ

1.1. Концептуальні підходи до гендерного представництва в політичній науці

Проблема гендерного представництва у сучасній політичній науці є однією з найбільш дискутованих у межах теорій демократії та представницького врядування. Попри те, що жінки становлять більше половини населення практично в усіх державах світу, їх присутність у законодавчих органах влади традиційно залишалася непропорційно низькою. Питання про те, чому це відбувається і як слід оцінювати подібний дисбаланс з нормативної та аналітичної точок зору, стало предметом тривалих теоретичних дискусій. Концептуальний фундамент цих дискусій значною мірою визначається класифікацією форм представництва, запропонованою американською дослідницею Ханною Піткін.

У фундаментальній праці «The Concept of Representation», опублікованій 1967 року, Ханна Піткін систематизувала різноманітні підходи до розуміння поняття «представництво» і запропонувала типологію, що й досі залишається відправною точкою для досліджень у цій сфері [82]. Відповідно до її концепції, розрізняють чотири форми представництва: формальне, дескриптивне, символічне та субстантивне.

Формальне представництво стосується інституційних механізмів, за допомогою яких особа набуває повноважень представляти інших: процедур авторизації та підзвітності. Саме по собі воно не передбачає жодних змістовних вимог щодо того, хто представляє і чиї інтереси відстоює [82, 61].

Дескриптивне представництво (descriptive representation) означає, що склад представницького органу структурно відображає демографічні характеристики суспільства. За цієї логіки парламент має виглядати як «дзеркало» суспільства: якщо жінки становлять 51% населення, вони мають займати приблизно стільки само місць у парламенті. Піткін, однак, застерігала від надмірного зосередження на чисельній відповідності, вважаючи, що склад органу не є вичерпним свідченням якості представництва [82, 111].

Символічне представництво пов'язане із тим, яке значення представник має для тих, кого він представляє, — зі ступенем їхньої ідентифікації з ним та відчуттям «того, кого нарешті почули». Присутність жінок у законодавчому органі може мати важливий символічний ефект для молодих дівчат і жінок, формуючи їхнє уявлення про доступність політики [82, 209].

Субстантивне представництво (substantive representation) Піткін вважала центральним: воно полягає у тому, щоб представники діяли в інтересах тих, кого представляють. Вирішальним є не хто є представником, а що він робить. Ця позиція породила тривалу дискусію: чи обов'язково жінки-депутати краще представляють інтереси жінок, ніж чоловіки? Це питання й досі залишається відкритим у літературі.

Тип представництва	**Ключове питання**
Формальне	Як набуваються повноваження?
Дескриптивне	Хто представляє?
Символічне	Що означає представник для виборців?
Субстантивне	Що робить представник?

Важливим критичним доповненням до піткінської концепції стала праця британської теоретикині Енн Філліпс «The Politics of Presence» (1995) [81]. Аналізуючи практику гендерних квот у Європі та систему расово орієнтованих округів у США, Філліпс поставила під сумнів тезу про те, що «політика ідей» — тобто програмне представництво через партійні платформи — є достатньою для захисту інтересів маргіналізованих груп.

На думку Філліпс, «політика ідей» стає неповноцінною там, де ідеї невіддільні від досвіду, а досвід нерівномірно розподілений між різними групами суспільства [81, 6]. Жінки, як група з особливим суспільним досвідом, мають власний перелік пріоритетів, який не може бути повністю артикульований через представників чоловічої статі — не через есенціалізм, а через структурні відмінності в соціальному становищі та доступі до влади.

Філліпс пропонувала поєднання «політики ідей» і «політики присутності»: парламентський склад має відображати ключові соціальні поділи суспільства не тому, що тільки «такий самий» може представляти «таких самих», а тому, що фізична присутність групи є умовою її повноцінного включення до процесу прийняття рішень [81, 25]. Ця концепція стала одним із теоретичних підґрунть для легітимізації гендерних квот у виборчому законодавстві.

Ключова дискусія: Піткін наголошувала на субстантивному вимірі — «що роблять представники?»; Філліпс — на нерозривності досвіду і присутності. Сучасна дослідниця Крук зазначає, що ці підходи не суперечать, а доповнюють один одного.

Теорія критичної маси отримала широке застосування у дослідженнях гендерного представництва завдяки роботам Друде Далеруп та її попередників [38]. Сам термін запозичений із ядерної фізики: він означає мінімальну кількість речовини, необхідну для запуску самопідтримуваної ланцюгової реакції. У контексті гендерної репрезентації він означає мінімальний відсоток жінок у парламенті, по досягненні якого вони стають здатними суттєво впливати на порядок денний.

Відповідно до усталеної в літературі позиції, 30% є тим пороговим значенням, після якого жінки переходять від статусу «токенів» (поодиноких символічних представниць) до повноцінної групи, здатної спільно формулювати ініціативи та протистояти маскулінним нормам парламентської культури [43]. Саме на цьому показнику базується, зокрема, рекомендація ООН щодо мінімальної частки жінок в органах публічної влади.

Далеруп у своїй ключовій статті 2006 року застерігала від надмірно механістичного застосування концепції: по-перше, вплив жінок-депутаток залежить не лише від їх кількості, а й від партійної приналежності, доступу до керівних посад і наявності жіночих мереж всередині парламенту; по-друге, «критична маса» може проявлятися вже при 15–20%, якщо жінки займають стратегічні позиції у ключових комітетах.

Первинне формулювання теорії пов'язують зі скандинавськими дослідженнями Далеруп кінця 1980-х років [43, 511], однак її активне застосування почалося після того, як міжнародні організації (ООН, ОБСЄ, Рада Європи) включили 30-відсотковий орієнтир до своїх рекомендаційних документів щодо виборчих реформ. Це надало концепції нормативного виміру: 30% стало не лише емпіричним спостереженням, а й цільовим показником виборчої інженерії.

Сучасна критика теорії критичної маси, представлена зокрема у роботах Чайлдс і Крук, акцентує на тому, що «критичні дії» окремих депутаток можуть мати більший вплив на субстантивне представництво, ніж наявність формальної більшості [38, 728]: жінка-голова впливового комітету або жінка-лідерка парламентської фракції може змінити порядок денний ефективніше, ніж тридцять жінок на задніх лавах. Це уточнення є важливим для оцінки ефективності квот: кількісний поріг є необхідною, але не достатньою умовою субстантивного представництва.

Третій теоретичний напрям, що є особливо важливим для цілей цієї роботи, — феміністська інституціоналістика (feminist institutionalism), яка

сформувалася на перетині нового інституціоналізму і гендерних студій [68]. Її ключова теза полягає в тому, що формально нейтральні інституції є насправді глибоко гендерованими: їхні формальні та неформальні правила відтворюють і закріплюють нерівномірний розподіл влади між чоловіками і жінками.

Маккей, Кенні та Чаппел у програмній статті 2010 року визначають феміністську інституціоналістику як підхід, що досліджує «ґендерні підвалини» інституцій: неформальні норми і практики, які надають перевагу чоловічому досвіду і стилю ведення політики навіть там, де формальні правила проголошують рівність [70]. Йдеться про час засідань, культуру дебатів, «хлопчачі мережі» у парламентських кулуарах, розподіл впливових комітетських посад — усе те, що ніде не прописано, але ефективно відтворює гендерну ієрархію.

Джоні Ловендускі у рамковій роботі 2005 року запропонувала гасло «nail the bias» («цвяхуємо упередження») [69]: замість того, щоб просто констатувати наявність гендерної нерівності в інституціях, дослідники мають систематично ідентифікувати конкретні механізми та правила, що відтворюють цю нерівність. Саме така деталізована аналітика є умовою ефективної реформи.

Застосовуючи цей підхід до виборчих систем, феміністська інституціоналістика показує, що квоти — необхідна, але не вичерпна відповідь на проблему гендерного дисбалансу [70]. Навіть після запровадження квоти неформальні інституційні норми можуть продовжувати відтворювати нерівність: через практику розміщення жінок на непрохідних позиціях у списку (formalistic compliance), через недофінансування жіночих кандидатів, через медійні практики, що відтворюють стереотипи.

Чаппел і Вейлен у дослідженні «прихованого життя інституцій» зафіксували, що неформальні гендеровані норми виявляються особливо стійкими у моменти реформ [37]: навіть коли формальні правила змінюються (наприклад, запроваджуються квоти), неформальна «чоловіча культура»

парламенту часто зберігається і адаптується до нових умов, нейтралізуючи ефект реформи.

Три розглянуті концептуальні підходи — типологія Піткін, концепція «політики присутності» Філліпс і феміністська інституціоналістика — не є конкуруючими: вони описують різні рівні однієї проблеми. Піткін задає нормативні критерії оцінювання представництва; Філліпс обґрунтовує, чому фізична присутність жінок у владі є самоцінною, а не лише інструментальною; феміністська інституціоналістика пояснює, чому формального запровадження квот недостатньо без зміни неформальних норм.

Пайтріс Норріс у порівняльному дослідженні виборчих систем зазначає, що дескриптивне і субстантивне представництво пов'язані, але не тотожні [76]: зростання частки жінок у парламенті підвищує ймовірність, але не гарантує активнішого просування жіночих інтересів у законодавчій діяльності. Це залежить від партійної дисципліни, характеру виборчої системи та культурного контексту.

Для цілей цієї роботи аналітична рамка будується таким чином: квоти аналізуються насамперед як інструменти підвищення дескриптивного представництва із очікуваним (але не автоматичним) позитивним ефектом на субстантивне; ефективність квот оцінюється через призму феміністської інституціоналістики — тобто з увагою не лише до формальних результатів виборів, а й до неформальних механізмів, що визначають реальний вплив жінок-депутаток у парламенті.

Таким чином, концептуальні підходи Піткін, Філліпс, Далеруп та феміністських інституціоналістів формують багаторівневу аналітичну рамку для дослідження гендерного представництва — від нормативного обґрунтування до пояснення практичних обмежень квотних механізмів.

1.2. Типологія механізмів гендерних квот

Гендерні квоти як інструмент виборчої інженерії набули широкого поширення у другій половині XX — на початку XXI століття. Станом на 2023 рік понад 130 країн світу використовують ті чи інші квотні механізми для підвищення рівня жіночого представництва в парламентах [67]. Однак «квота» — це узагальнений термін, який охоплює принципово різні механізми з різними суб'єктами регулювання, ступенем примусовості та точкою впливу на виборчий процес. Систематична типологізація цих механізмів є необхідною умовою для коректного порівняльного аналізу їх ефективності.

Міжнародна IDEA розрізняє три основні типи гендерних квот [62]: резервовані місця (reserved seats), законодавчі квоти кандидатів (legislated candidate quotas) та добровільні партійні квоти (voluntary political party quotas) [62]. Ці три типи відрізняються за двома ключовими параметрами: по-перше, на якому етапі виборчого процесу вони застосовуються; по-друге, хто є суб'єктом їх запровадження — держава чи партія. Крім того, важливим самостійним виміром квотного механізму є правила розміщення кандидатів у партійному списку (placement mandates), які суттєво визначають практичну ефективність будь-якого типу квот.

Тип квоти	Суб'єкт
Резервовані місця	Держава
Законодавчі квоти кандидатів	Держава
Добровільні партійні квоти	Партія

Резервовані місця — це найжорсткіша форма гендерних квот: певна кількість або частка парламентських мандатів конституційно або законодавчо закріплюється за жінками незалежно від результатів голосування. Цей механізм

гарантує мінімальний рівень жіночого представництва, не залежний від волі виборців чи партійних керівників [55].

Резервовані місця можуть заповнюватися різними способами: через окремі жіночі виборчі округи або виборчі списки, через систему «найкращого переможеного» (best loser system), коли незалежно від результатів кандидатки-жінки, що набрали найбільше голосів, займають зарезервовані місця, або через призначення після виборів за квотою партій. Кожен із цих субмеханізмів має власну логіку легітимності та свої практичні наслідки для якості представництва.

Резервовані місця поширені передусім в Африці, Азії та на Близькому Сході — там, де традиції жіночої участі в парламентській діяльності є слабкими або де держава прагне здійснити «стрибок» у рівні представництва в короткий термін. Руанда із конституційно закріпленою нормою у 30% (і реальним показником понад 60%) є найбільш відомим прикладом цього механізму.

Критики резервованих місць вказують на ризик інструменталізації: жінки-депутатки, призначені через квоту, можуть сприйматися як менш легітимні, а не обрані в загальній конкуренції. Крім того, цей механізм може стати «стелею», а не підлогою, якщо партії задовольняються виконанням мінімуму і не просувають жінок на загальні місця [44].

Законодавчі квоти кандидатів — найбільш поширений у сучасному світі тип гендерних квот, особливо в Латинській Америці та Європі. Вони зобов'язують усі партії включати до своїх виборчих списків не менше визначеного відсотка кандидатів тієї чи іншої статі. На відміну від резервованих місць, цей механізм регулює не результат виборів, а вхід до виборчого процесу [67].

Ефективність законодавчих квот кандидатів критично залежить від двох додаткових параметрів: правил розміщення у списку та санкцій за невиконання. Без правил розміщення партії можуть включити жінок до списку, але розмістити їх виключно на непрохідних позиціях — так само, як дотриматись букви закону, цілковито нівелюючи його дух. Без дієвих санкцій (скасування реєстрації списку,

штрафні фінансові санкції) партії можуть ігнорувати вимоги, сплачуючи символічний штраф або взагалі уникаючи відповідальності [41].

Першою країною, що запровадила цей тип квот для загальнонаціональних виборів, стала Аргентина у 1991 році (Закон Чако, або «Ley de Cupos»). Аргентинська модель передбачала 30% мінімум жінок у списках і вимогу розміщення через кожні три позиції. Цей досвід став відправною точкою для поширення законодавчих квот у решті Латинської Америки та, згодом, в Африці та Азії [55, 35].

У Європі законодавчі квоти набули поширення насамперед у франкомовних країнах та в посткомуністичних державах. Франція у 2000 році запровадила принцип парності (parité) у виборчому законодавстві, що зобов'язав партії висувати рівну кількість кандидатів обох статей; невиконання тягне за собою скорочення державного фінансування партії. Бельгія з 1994 року вимагає не менше однієї третини кандидатів кожної статі, а пізніше підвищила цей показник до 50% [44, 28-29].

Добровільні партійні квоти — це внутрішньопартійні норми щодо мінімальної частки кандидатів певної статі, що закріплені у статутах або програмних документах партій, але не мають юридичного обов'язкового характеру. Їх запровадження є власним рішенням партії та може бути скасоване або змінене без жодних правових наслідків [44, 32].

Скандинавський досвід демонструє, що добровільні партійні квоти можуть бути не менш ефективними, ніж законодавчі, за умови відповідного культурного та інституційного середовища. Шведська Соціал-демократична партія запровадила принцип zipper-списків ще у 1990-х роках добровільно, задовго до появи будь-яких законодавчих вимог. Норвезька Лейбористська партія встановила 40% квоту для своїх списків у 1983 році. Результатом стало поступове підвищення рівня жіночого представництва у скандинавських парламентах до 40–50% без прийняття спеціального виборчого законодавства [85].

У Великій Британії Лейбористська партія запровадила механізм «all-women shortlists» (AWL) — виборчих округів, де первинний відбір кандидатів здійснюється виключно серед жінок. Цей інструмент є різновидом добровільної партійної квоти і дозволив суттєво підвищити частку жінок-депутаток Лейбористської партії в парламенті [42, 33].

Водночас добровільні партійні квоти мають суттєвий системний недолік: вони залежать від ідеологічних та організаційних характеристик конкретних партій. Як правило, такі квоти впроваджують партії лівого спрямування, де ідеологія рівності традиційно більш розвинута. Правоцентристські та консервативні партії значно рідше і з меншим рівнем зобов'язань приймають добровільні квоти. Це означає, що в багатопартійних системах добровільні квоти можуть лише частково вирішити проблему гендерного дисбалансу [60].

Правила розміщення кандидатів у партійному списку є четвертим — і часто вирішальним — виміром квотного механізму, що перетинається з усіма трьома типами квот. Навіть за наявності законодавчої квоти у 40% вона може дати нульовий практичний ефект, якщо жінки розміщуються виключно наприкінці списку: у пропорційній системі партія, що отримує 10–15% голосів, фактично обере лише своїх перших 5–8 кандидатів.

Zipper-система (від англ. zipper — блискавка) передбачає суворе чергування кандидатів різних статей: жінка — чоловік — жінка, або навпаки, по всій довжині списку [17]. Це — найефективніший варіант правила розміщення: незалежно від кількості здобутих партією мандатів, кожне друге місце займатиме кандидат/ка протилежної статі. Zipper-систему добровільно застосовують більшість скандинавських партій, а законодавчо вона закріплена, зокрема, у Тунісі та Республіці Корея.

Zebra-система є менш жорсткою варіацією, при якій чергування може здійснюватися через дві або три позиції. Менш обов'язковий варіант — вимога того, щоб у певній групі позицій (наприклад, кожні п'ять) представники однієї статі становили не більше заданого відсотка. Саме такий підхід застосований у

Виборчому кодексі України 2019 року: не більше 60% (тобто три позиції з п'яти) можуть належати одній статі [83].

Дослідження Швіндт-Байер (2009) на масиві даних по 53 країнам з різними типами квотних механізмів показало, що поєднання відсоткової вимоги із правилами розміщення дає практично пропорційний ефект: збільшення квоти на 1% тягне збільшення частки жінок-депутаток приблизно на 1% [85]. Навпаки, квоти без правил розміщення мають значно слабший і менш передбачуваний ефект.

Варіант правила розміщення	**Механізм**
Zipper-система (1:1)	Строге чергування по всьому списку — Ж/Ч/Ж/Ч або Ч/Ж/Ч/Ж
Zebra-система (через 2–3)	Чергування з інтервалом; менш жорстке
Квота на групу позицій (н-д 3 з 5)	Не більше 60% однієї статі в кожній п'ятірці
Квота без правила розміщення	Мінімальний % у списку без вимог до порядку

Санкції за недотримання квотних вимог є п'ятим критичним компонентом ефективного квотного механізму [67, 8]. Відсутність або слабкість санкцій дозволяє партіям ігнорувати закон або виконувати його суто формально. Світова практика виробила кілька моделей санкцій:

Відхилення реєстрації партійного списку — найжорсткіша санкція, яка унеможливлює участь партії у виборах, якщо список не відповідає квотним вимогам. Така модель застосовується у Бельгії та Аргентині і є найбільш ефективною для забезпечення формального виконання.

Скорочення державного фінансування партії — санкція, що застосовується у Франції: партії, які не виконали вимогу парності, отримують менше державного субсидування виборчої кампанії. Французький досвід показує, що фінансові стимули є дієвими, але менш обов'язковими — фінансово сильні партії іноді воліють «купити» право на чоловічий список, ніж дотримуватися квоти [41].

Символічні санкції або їх відсутність — найпоширеніша ситуація для більшості постсоціалістичних держав, зокрема й для України. Відсутність дієвих санкцій за порушення вимог розміщення є однією з головних причин низької ефективності гендерних квот у регіоні ЦСЄ [76, 190].

Далеруп і Фрейденваль у статті 2005 року запропонували концептуальний поділ підходів до підвищення жіночого представництва на два альтернативних шляхи [44, 26-27].

«Поступовий шлях» (incremental track) — це скандинавська модель, де підвищення рівня жіночого представництва відбувалося протягом кількох десятиліть через добровільні квоти, соціальні норми та поступове зростання частки жінок у партійних кадрах. Цей шлях вимагає відповідного суспільного середовища та тривалого часу.

«Швидкий шлях» (fast track) — запровадження обов'язкових законодавчих квот або резервованих місць, що дозволяє різко підвищити рівень жіночого представництва в межах одного виборчого циклу. Руанда, Аргентина, Боснія і Герцеговина є прикладами успішного «швидкого шляху». Ця модель відповідає ситуаціям демократичного транзиту або постконфліктної відбудови, коли суспільство та його інституції проходять кардинальне переформатування.

Для України дихотомія між цими двома шляхами є особливо актуальною в контексті повоєнної виборчої реформи: законодавчі квоти вже запроваджені Виборчим кодексом 2019 року [3], однак їх ефективність залишається нижчою від потенційно можливої через недосконалість механізму розміщення та

слабкість санкцій. Питання полягає не у виборі між «швидким» і «поступовим» шляхом, а у вдосконаленні вже обраного механізму.

Узагальнення типологічного аналізу дозволяє сформулювати умови, за яких квотний механізм є ефективним. По-перше, відсоткова вимога має бути достатньо суттєвою: квота менше 20% навряд чи здатна змінити реальний склад парламенту, тоді як квота у 30–40% з правилами розміщення дає значимий ефект [85, 20].

По-друге, правила розміщення кандидатів у списку є обов'язковою умовою: без них навіть висока відсоткова квота може бути нейтралізована практикою партійного «гейткіпінгу» — розміщення жінок на непрохідних позиціях. Чим жорсткіше правило розміщення (ідеально — zipper-система), тим ефективніша квота.

По-третє, санкції за невиконання мають бути реальними і відчутними для партій. Найефективнішою є санкція у вигляді відхилення реєстрації списку, оскільки вона унеможливлює участь у виборах без дотримання вимог. Фінансові санкції діють за умови, що їх розмір є відчутним для партії.

По-четверте, виборча система є інституційним контекстом, що визначає, наскільки легко квоти «перетворюються» у мандати. Пропорційні системи з великими округами є природно більш сприятливими до квот, тоді як мажоритарні системи обмежують їх застосування. Цей взаємозв'язок детально аналізується у підрозділі 1.3.

Отже, гендерні квоти є неоднорідним інструментом, що охоплює резервовані місця, законодавчі квоти кандидатів і добровільні партійні квоти — кожен із яких має власну логіку, переваги та обмеження. Ефективність будь-якого типу квот визначається сукупністю чотирьох параметрів: відсотковою вимогою, правилами розміщення кандидатів у списку, санкціями за невиконання та типом виборчої системи.

1.3. Виборча система як інституційний чинник гендерного представництва

Тип виборчої системи є одним із найбільш емпірично підтверджених чинників, що впливають на рівень жіночого представництва в парламентах. Узагальнення результатів порівняльних досліджень дозволяє з упевненістю стверджувати: пропорційні виборчі системи, як правило, забезпечують вищий рівень жіночого представництва, ніж мажоритарні [76, 186-188]. Втім, ця закономірність є статистичною тенденцією, а не абсолютним правилом: реальний рівень представництва визначається взаємодією типу системи, параметрів округу, характеру списку та наявністю квотних механізмів.

Матленд у класичній статті 1998 року показав, що вплив виборчої системи на жіноче представництво є неоднаковим у розвинених і країнах, що розвиваються [71]. У розвинених демократіях вирішальними факторами є рівень гендерної рівності в суспільстві та ідеологічна орієнтація партій. У менш розвинених країнах інституційний чинник — власне тип виборчої системи — відіграє значно більшу самостійну роль: він може або відкрити, або фактично заблокувати доступ жінок до парламенту незалежно від рівня культурної рівності.

Ця закономірність пояснює, чому в постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) вибір виборчої системи під час демократичного транзиту мав особливо важливе значення для гендерного представництва. Тому аналіз виборчої системи як інституційного чинника є необхідним контекстом для оцінки ефективності квотних механізмів у розділі 2 цієї роботи.

Пропорційні системи зі списковим голосуванням структурно сприятливіші для жіночого представництва з кількох взаємопов'язаних причин. По-перше, партії формують списки кандидатів, а не висувають одного претендента від округу, тому «ціна» включення жінки до списку є значно нижчою: жінка не конкурує з чоловіком за єдиний мандат, а потрапляє разом з ним до прохідної

частини. По-друге, партійний гейткіпінг у пропорційних системах є більш прозорим і колективним, що дозволяє жіночим групам і внутрішньопартійним квотним нормам ефективніше впливати на відбір кандидатів [76, 187].

Емпіричні дані IPU за 2023 рік демонструють: середній показник жіночого представництва в однопалатних парламентах із пропорційними системами становить близько 30,5%, тоді як у мажоритарних — приблизно 21,4%, а у змішаних — 25,7% [65]. Ця різниця є статистично значимою і зберігається при контролі за регіоном, рівнем розвитку та наявністю квот.

Норріс у дослідженні «Electoral Engineering» (2004) пов'язує перевагу пропорційних систем насамперед із двома механізмами [76]. Перший — це «логіка балансування» (balancing logic): партії, що формують списки в багатомандатному окрузі, прагнуть запропонувати виборцям збалансований за статтю, регіоном і фахом «пакет» кандидатів. Другий — «ефект зараження» (contagion effect): коли одна партія підвищує частку жінок у своїх списках і успішно привертає голоси прихильниць рівності, конкуруючі партії відчувають інституційний тиск наслідувати цей приклад.

Усередині пропорційних систем найпотужнішим чинником, що визначає рівень жіночого представництва, є величина округу (district magnitude) — кількість мандатів, що розподіляється в одному виборчому окрузі [71, 115].

Логіка цього зв'язку є простою: у великому окрузі партія може здобути 15–20 мандатів, і включення жінок у прохідну частину списку не означає витіснення чоловіків. У малому окрузі (2–3 мандати) кожна позиція є надзвичайно цінною, і партії схильні ставити на перші місця «найбезпечніших» кандидатів — як правило, досвідчених чоловіків-ексдепутатів. Таким чином, навіть при наявності квоти на відсоток жінок у списку низька величина округу може нівелювати практичний ефект цієї квоти [77].

Матленд та Студлар у порівняльному дослідженні виборів у Канаді та Норвегії показали, що в одномандатних округах частка жінок-переможців є значно нижчою навіть у партіях, що декларують рівні можливості [71, 117].

Пояснення полягає у різній природі «вотуму виборців»: голосуючи за список, виборець підтримує партійну програму; голосуючи за конкретного кандидата в одномандатному окрузі, він активує індивідуальні атрибути, серед яких гендерні упередження відіграють суттєву роль.

Величина округу	**Механізм впливу на жіноче представництво**	**Типові системи**
1 (одномандатний)	Максимальна конкуренція: жінка vs чоловік за єдиний мандат; традиційні переваги відтворюються	FPTP (Велика Британія, США), двотурові системи
2–5	Низька: партія ставить «найбезпечніших» кандидатів нагору, жінки на непрохідних позиціях	Невеликі пропорційні округи (Ірландія STV, Португалія в малих регіонах)
6–15	Помірна: є простір для гендерного балансування без втрати прохідних місць	Середні регіональні списки (Польща, Австрія, Україна 2019)
16+	Висока: велике пропорційне представництво; логіка балансування спрацьовує природно	Загальнонаціональний список (Нідерланди, Ізраїль, Словаччина)

У межах пропорційних систем важливим самостійним параметром є ступінь відкритості партійного списку. Закритий список означає, що виборець голосує за партію загалом, а мандати розподіляються відповідно до порядку, встановленого самою партією. Відкритий список надає виборцю можливість

виказати преференцію конкретному кандидату, що може суттєво змінити порядок обрання, навіть якщо партія розмістила жінок на прохідних позиціях [49].

Закриті списки, при наявності жорстких правил розміщення (типу zipper), є найефективнішим механізмом для гарантування жіночого представництва: партія сама визначає склад, а виборець не може «обійти» жінку, навіть якщо має гендерні упередження [85]. Саме тому найвищі показники жіночого представництва мають країни з пропорційними закритими списками та жорсткими правилами розміщення (Руанда, Ісландія, Нова Зеландія ММР).

Відкриті списки, навпаки, можуть нейтралізувати ефект квоти: навіть якщо партія розмістила жінку на другому місці у списку, виборці, що мають гендерні упередження, можуть «проголосувати навколо неї», надаючи преференцію чоловіку з нижчої позиції [10].

Литовське дослідження, що охоплювало три парламентські виборчі кампанії (2008, 2012, 2016), показало, що в середньому жінки-кандидатки отримували приблизно на 7% менше преференційних голосів порівняно з чоловіками — за рівних партійних позицій у списку [80]. Цей ефект виявився особливо сильним у правоцентристських партіях і значно слабшим у соціал-демократичних.

Отже, відкриті списки переносять «гендерний гейткіпінг» від партійного керівництва до виборчого корпусу. У суспільствах із низькою культурою гендерної рівності це може фактично послабити ефект квоти порівняно з закритими списками.

У системах з одномандатними округами (FPTP, двотурові системи, альтернативне голосування) жінки традиційно представлені значно нижче. Структурна причина полягає у принципово відмінній логіці відбору кандидатів: партія висуває одного претендента, і цей вибір є надзвичайно ціннісним рішенням [76]. За відсутності конкуренції серед претендентів чоловічої статі,

яких, як правило, більше серед партійних активістів та місцевих громадських лідерів, відбір стає ще більш гендерно асиметричним.

Норріс виділяє два рівні «гейткіпінгу» в мажоритарних системах: партійний (хто потрапляє до первинного відбору) та виборчий (хто перемагає в окрузі). Обидва рівні схильні відтворювати традиційні гендерні переваги. Водночас у мажоритарних системах неможливо формально застосувати правила розміщення у списку — що є ключовою перевагою пропорційних систем із закритими списками [76].

Показово, що Велика Британія — країна з FPTP — довгий час мала дуже низький рівень жіночого представництва (нижче 10% у 1980-х роках). Різке зростання до 18,2% після виборів 1997 року відбулося не завдяки зміні виборчої системи, а саме завдяки запровадженню «all-women shortlists» Лейбористською партією у ряді округів.

Змішані виборчі системи, що поєднують пропорційний і мажоритарний компоненти, посідають «проміжне» місце за рівнем жіночого представництва між «чистими» пропорційними та мажоритарними системами [66]. Однак цей ефект суттєво залежить від того, яку модель змішаної системи обрала країна: MMP (mixed-member proportional, з компенсаційними мандатами) чи MMM (паралельна система, без компенсації).

У системах MMP (як у Новій Зеландії та Німеччині) пропорційний компонент компенсує відставання від мажоритарного: партія, що здобула менше одномандатних округів, отримує додаткові мандати через пропорційний список. Це зберігає структурні переваги пропорційного представництва і дозволяє ефективно застосовувати квоти в пропорційній частині.

У системах MMM (паралельних), де одномандатні та пропорційні мандати розподіляються незалежно, ефект пропорційного компонента для жіночого представництва є слабшим, адже загальний результат визначається сумою двох незалежних виборів. Україна з 1998 по 2019 рік використовувала саме

паралельну систему, що є одним із факторів, які пояснюють відносно низький рівень жіночого представництва у Верховній Раді в цей період.

Мосер у першому великому порівняльному дослідженні постсоціалістичних держав із змішаними системами виявив неочікуваний результат: у Росії та деяких інших постсоціалістичних країнах різниця між пропорційним і мажоритарним компонентами за рівнем жіночого представництва була статистично незначимою або навіть оберненою [72]. Пояснення полягало у слабкості партійних структур: у пропорційному компоненті за відсутності сталих партійних організацій перевага цього механізму нівелювалася.

Костадінова у дослідженні 15 країн ЦСЄ підтвердила «гіпотезу проміжного рівня»: змішані системи в регіоні дають середній рівень жіночого представництва — нижчий, ніж чисті пропорційні системи, але вищий, ніж мажоритарні [72, 427]. Ключову роль відіграє частка пропорційного компонента в загальній кількості мандатів: чим більша ця частка, тим ближчий результат до «чистої» пропорційної системи.

Тип системи	**Середній % жінок (IPU, 2023)**	**Механізм впливу**	**Ефективність квот**
Пропорційна (закриті списки)	~31–33%	Балансування списків; логіка «зараження»; zipper можливий	Максимальна
Пропорційна (відкриті списки)	~27–29%	Квота у списку, але виборчий bias знижує результат	Висока, але з втратами

Тип системи	**Середній % жінок (IPU, 2023)**	**Механізм впливу**	**Ефективність квот**
Змішана ММР	~26–28%	Компенсаційний компонент зберігає перевагу PR	Висока в PR-частині
Змішана МММ (паралельна)	~22–25%	Одномандатні округи знижують загальний результат	Помірна, нерівномірна
Мажоритарна (FPTP)	~19–21%	Одиночна конкуренція; партійний гейткіпінг; немає місця для правил розміщення	Низька

Україна пройшла тривалу еволюцію виборчої системи, що безпосередньо позначилася на динаміці жіночого представництва у Верховній Раді. З 1998 по 2011 рік країна використовувала паралельну змішану систему (225 одномандатних + 225 загальнонаціональних пропорційних мандатів), що структурно обмежувало можливості для гендерного балансування.

Виборчий кодекс 2019 року замінив змішану систему на пропорційну з регіональними (обласними) закритими списками (225 пропорційних округів) і скасував загальнонаціональний список, зберігши 225 одномандатних округів [3]. Введення закритих регіональних списків із 40% гендерною квотою теоретично мало підвищити рівень жіночого представництва. Однак наслідки цієї реформи для гендерного виміру повністю перевірені лише на місцевих виборах 2020 року.

Результати місцевих виборів 2020 року засвідчили суперечливу картину. ОБСЄ/БДІПЛ у своєму фінальному звіті зафіксувало, що частка жінок у місцевих радах зросла порівняно з виборами 2015 року, однак залишилася нижче

потенційно можливої за умов повного дотримання квотних вимог [79, 14-16]. У ряді партій жінки були сконцентровані на позиціях 3–5 у кожній п'ятірці — тобто у потенційно непрохідній зоні при скромних результатах партії.

Таким чином, попри формальний перехід до пропорційної системи з закритими списками, який теоретично є більш сприятливим для жіночого представництва, практичний ефект реформи 2019 року виявився обмеженим через недосконаліть механізму розміщення та слабкість санкцій. Це підтверджує центральний аргумент цього підрозділу: тип виборчої системи є необхідною, але недостатньою умовою для підвищення гендерного представництва — він має бути доповнений ефективними квотними механізмами із жорсткими правилами розміщення та реальними санкціями.

Підсумовуючи розгляд виборчої системи як інституційного чинника гендерного представництва, необхідно підкреслити, що жоден тип системи сам по собі не гарантує і не унеможливлює рівного представництва жінок [67, 196-198]. Пропорційні системи структурно сприятливіші — але Ісландія обирала жінок у парламент і через FPTP, поки Японія з пропорційною системою демонструвала показники нижче 10%.

Норріс формулює цей взаємозв'язок через поняття «electoral opportunity structure»: кожна виборча система формує специфічну «архітектуру можливостей» для різних груп кандидатів [76]. Для жінок ця архітектура є сприятливою там, де: (а) велика величина округу знижує «ціну» включення жінки до прохідної частини; (б) закриті списки виключають виборчий гендерний bias; (в) квоти з правилами розміщення інституційно закріплюють гендерний баланс; (г) партійна культура підтримує гендерну рівність.

Для цілей цього дослідження ключовим висновком є те, що взаємодія між типом виборчої системи та квотним механізмом є мультиплікативною, а не адитивною: ефективна квота в пропорційній системі з великими округами і закритими списками дає значно більший ефект, ніж та сама квота в паралельній

змішаній системі з одномандатними округами. Саме ця залежність пояснює відмінності між кейсами, що аналізуватимуться у другому розділі.

Таким чином, виборча система є самостійним інституційним чинником гендерного представництва, що діє через три механізми: величину округу, тип списку (відкритий/закритий) та логіку партійного гейткіпінгу. Пропорційні системи з великими округами і закритими списками є найбільш сприятливими для ефективної реалізації гендерних квот. Змішані системи, в тому числі чинна система України, займають проміжне положення, і їх вплив суттєво залежить від співвідношення пропорційного та мажоритарного компонентів.

РОЗДІЛ 2.
ЕФЕКТИВНІСТЬ КВОТНИХ МЕХАНІЗМІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ І ДОСВІД УКРАЇНИ

2.1. Кейс-аналіз успішних моделей гендерного представництва

Порівняльний кейс-аналіз є центральним методологічним інструментом цього підрозділу. З-поміж численних країн, що впровадили квотні механізми або досягли високого рівня гендерного представництва, обрано три кейси, що демонструють принципово відмінні інституційні шляхи до успішного результату: Руанда (резервовані місця в постконфліктному контексті), Швеція (добровільні партійні квоти в усталеній демократії) та Нова Зеландія (системний ефект ММР без обов'язкових квот) [67].

Логіка відбору кейсів відповідає принципу «найбільш несхожих випадків» (most different systems design): три країни різняться за типом виборчої системи, регіоном, рівнем розвитку та характером квотного механізму. Це дозволяє виявити спільні умови успіху, що є інваріантними щодо контексту, і водночас зафіксувати специфічні чинники, що пояснюють особливості кожної моделі [41].

Відправною точкою для порівняння є дані IPU за 2023–2024 роки [65]: Руанда — 63,8% жінок у Палаті депутатів (2024); Швеція — 46,4% у Ріксдазі (2022); Нова Зеландія — 40,7% у Палаті представників (2023). Всі три показники суттєво перевищують глобальний середній рівень (~26,9% за даними IPU на початок 2024 року) та середній рівень для Центральної і Східної Європи (~31%).

Параметр	Руанда	Швеція	Нова Зеландія
Тип квотного механізму	Резервовані місця (конституційні)	Добровільні партійні квоти	Відсутній / системний ефект ММР
Тип виборчої системи	Змішана (PR + резервовані місця)	Пропорційна (закриті списки)	ММР (змішана пропорційна)
Частка жінок у парламенті	63,8% (2024)	46,4% (2022)	40,7% (2023)
Шлях до результату	«Швидкий шлях» (fast track)	«Поступовий шлях» (incremental)	Системний (без fast track)
Роль держави	Максимальна (конституція)	Мінімальна (добровільність)	Помірна (система ММР)

Руанда: резервовані місця та постконфліктна трансформація

Феномен Руанди неможливо зрозуміти поза трагічним контекстом геноциду 1994 року, в якому загинуло від 500 тисяч до 1 мільйона людей — переважно чоловічого населення. Внаслідок катастрофи жінки складали 60–70% населення країни і були змушені брати на себе ролі голів домогосподарств, підприємців, посередниць у процесах примирення [89]. Цей демографічний і соціальний перелом створив об'єктивні передумови для перегляду традиційних гендерних ролей у публічній сфері.

Жіночі організації відіграли ключову роль у процесі постгеноцидного відновлення: вони брали участь у гакамі (традиційних судах для розгляду злочинів геноциду), реінтеграції колишніх комбатантів, розбудові місцевих громад. Саме ця практична участь жінок у відновленні держави підготувала

суспільний грунт для їхньої законодавчої інтеграції в нову конституційну архітектуру [75].

Конституція Республіки Руанда 2003 року (зі змінами 2015 року) закріпила у статті 10 принцип, відповідно до якого жінки мають займати не менше 30% місць у всіх органах прийняття рішень на національному та субнаціональному рівнях [15]. У Палаті депутатів (нижня палата парламенту) це означало резервування 24 із 80 місць для жінок, що обираються спеціальними виборчими колегіями, сформованими з місцевих жіночих рад і районних рад.

Механізм заповнення резервованих місць є особливим: 199 жінок-кандидаток конкурують за 24 зарезервовані мандати через непряме голосування, тоді як інші 53 мандати Палати розподіляються шляхом прямих загальних виборів, де жінки конкурують нарівні з чоловіками [46]. Додатково ще 2 місця зарезервовані для молоді та 1 — для осіб з інвалідністю. Ця система є свідомо задуманою як «підлога», а не «стеля»: жінки можуть і мають конкурувати за загальні місця.

Результати першого ж виборчого циклу 2003 року перевершили очікування: жінки здобули 48,8% місць у Палаті — значно більше, ніж вимагала конституційна норма у 30% [86]. Це стало можливим завдяки тому, що Rwanda Women Parliamentary Forum (міжпартійна жіноча депутатська група) виробила цілеспрямовану стратегію: просувати досвідчених жінок-кандидаток на прохідні позиції в загальних списках, одночасно залучаючи нових учасниць через резервовані місця.

Після 2003 року рівень жіночого представництва в Руанді стабільно зростав: 56% після виборів 2008 року, 63,8% — після виборів 2024 року [84]. Руанда утримує перше місце у світовому рейтингу IPU з 2003 року і є першою країною в історії, де жінки становлять абсолютну більшість парламенту.

Не менш важливим є субстантивний вимір: жінки-депутатки активно просували законодавство про права жінок, захист від насильства, доступ до земельної власності та спадщини. Rwanda Women Parliamentary Forum стала

рушійною силою прийняття Закону про запобігання гендерному насильству (2008). Таким чином, у руандійському кейсі дескриптивне і субстантивне представництво розвивалися паралельно — що є рідкісним поєднанням у міжнародній практиці [84].

Критики руандійської моделі вказують на її специфічний авторитарний контекст: Руанда є однопартійною за суттю системою під керівництвом РПФ (Руандійський патріотичний фронт), і висока частка жінок частково пояснюється не справжньою автономією, а керованим процесом відбору кандидаток. Це застереження є справедливим: вирвавши руандійський досвід із контексту, неможливо механічно перенести його в демократичні плюралістичні системи [41].

Отже, кейс Руанди показує, що резервовані місця в поєднанні з постконфліктним «вікном можливостей» здатні здійснити якісний стрибок у рівні жіночого представництва за один виборчий цикл. Проте ефективність цієї моделі визначається не лише формальним механізмом, а й наявністю організованого жіночого руху, що перетворює квоту на реальний інструмент субстантивного представництва.

Швеція: добровільні квоти і поступовий шлях

Швеція є найяскравішим прикладом «поступового шляху» до гендерного паритету в парламенті. На відміну від Руанди або Франції, шведська держава не запроваджувала жодних законодавчих вимог щодо гендерного складу партійних списків. Весь прогрес відбувся через добровільні рішення самих партій — і зайняв кілька десятиліть [44, 36-37].

Перебіг подій такий: у 1970-х роках жінки перетнули 20-відсотковий поріг у Ріксдазі; у 1991 році відбулося тимчасове зниження до 33% — що стало тригером для активніших дій. Під тиском феміністської мережі «Support Stockings», яка погрожувала заснувати окрему жіночу партію, Шведська соціал-демократична партія у 1993 році ухвалила рішення про запровадження zipper-системи (supertex), обов'язкової для всіх 290 місцевих осередків партії [52].

Досвід соціал-демократів виявився інституційно заразним: конкуруючі партії, щоб не програти в боротьбі за голоси прихильниць рівності, також поступово запровадили власні внутрішні квоти. Сьогодні всі парламентські партії Швеції — від лівих до правоцентристських — закріпили гендерний баланс у своїх внутрішніх процедурах відбору кандидатів [64].

Особливого наукового резонансу набуло дослідження Бслі, Фолке, Перссона і Рікне (2017), що показало неочікуваний ефект від запровадження квот у шведській соціал-демократичній партії [36]. Після введення zipper-системи у 1994 році зросла не лише частка жінок, а й загальний рівень компетентності обраних депутатів. Причина парадоксальна: до запровадження квот на прохідних позиціях списків перебували не завжди найкомпетентніші чоловіки, а ті, що мали кращий доступ до внутрішньопартійних мереж — тобто «mediocre men» із сильними зв'язками. Квота витіснила частину таких кандидатів на непрохідні позиції.

Це дослідження є важливим контраргументом проти поширеного заперечення квот на підставі меритократичних міркувань. Воно показує, що за умов реального партійного гейткіпінгу «найкращий кандидат» часто визначається не компетентністю, а належністю до неформальних владних мереж — що само по собі є ознакою інституційної нерівності [32].

Шведський успіх був підготовлений специфічним поєднанням чинників, які не є автоматично відтворюваними: тривала традиція сильних жіночих крил у партіях (датована 1920-ми роками); пропорційна система із закритими списками, що централізує вирішення питання складу у партійному керівництві; загальна культура гендерної рівності, сформована соціал-демократичною державою добробуту; і конкретний тригер — загроза виникнення жіночої партії [52].

Далеруп і Фрейденваль підкреслюють, що шведська модель «поступового шляху» є фактично недоступною для більшості країн, що стоять на початку шляху до гендерного балансу: навіть за умов сприятливого законодавства та суспільного клімату «поступовий шлях» вимагає 30–50 років. Саме тому

більшість нових демократій обирає «швидкий шлях» через законодавчі квоти [52].

Таким чином, з кейсу Швеції ми бачимо, що добровільні партійні квоти є найбільш стійкою моделлю, адже вони вкорінені у партійній культурі, а не нав'язані ззовні. Проте ця модель вимагає тривалого інституційного розвитку, сильного жіночого руху всередині партій і пропорційної системи з закритими списками як інституційного каркасу.

Нова Зеландія: системний ефект ММР без обов'язкових квот

Нова Зеландія є унікальним кейсом у порівняльній перспективі: країна досягла рівня жіночого представництва понад 40% без будь-яких обов'язкових законодавчих або конституційних гендерних квот. Ключовим поворотним моментом стало запровадження системи ММР (mixed-member proportional) на виборах 1996 року замість попередньої системи FPP (first-past-the-post) [34, 3].

Ефект переходу був негайним і статистично значимим: частка жінок у Палаті представників зросла з 21% на останніх виборах за FPP (1993) до 29% на перших виборах за ММР (1996) [34]. Така миттєва реакція підтверджує, що тип виборчої системи є самостійним причинним чинником, а не лише корелятом жіночого представництва: адже за один виборчий цикл не могли суттєво змінитися ні культурні норми, ні ставлення суспільства до жінок у політиці.

Пропорційний компонент системи ММР виявився головним «ліфтом» для жінок: пропорційні списки стабільно забезпечували 40–45% жінок серед обраних за списками депутатів, тоді як в одномандатних округах частка жінок залишалася нижчою [34, 5]. Це підтверджує висновок підрозділу 1.3: у змішаних системах саме пропорційний компонент є головним інструментом підвищення жіночого представництва.

За підсумками парламентських виборів жовтня 2023 року Нова Зеландія обрала 40,7% жінок до складу Палати представників (50 із 123 місць) [63]. Показово, що партійна диференціація виявилася суттєвою: Te Pāti Māori мав 66%

жінок, Партія зелених — 60%, Лейбористська партія — 56%. Натомість Національна партія, що сформувала уряд, мала лише 31% жінок [74].

Ця диференціація підтверджує закономірність, виявлену в порівняльній літературі: у системах без обов'язкових квот рівень жіночого представництва суттєво залежить від ідеологічного профілю партії. Ліві та центристські партії стабільно забезпечують вищу частку жінок, тоді як правоцентристські — нижчу. За відсутності законодавчих вимог сукупний результат значною мірою визначається партійним балансом у парламенті [76, 196].

Механізм, завдяки якому ММР без обов'язкових квот досягає відносно високого рівня жіночого представництва, пов'язаний із «логікою балансування» при формуванні пропорційних списків [67, 200-202]. Партії, що складають виборчі списки для пропорційного компонента, зацікавлені в тому, щоб список виглядав привабливо для різних виборчих груп. У суспільстві з достатньо розвиненими нормами гендерної рівності (Нова Зеландія займає 4-те місце у Global Gender Gap Index, 2022) включення жінок до прохідної частини списку є частиною раціонального електорального розрахунку, а не жертвою заради рівності.

Крім того, компенсаційний механізм ММР означає, що партія, яка «витратила» кращих кандидатів на одномандатні округи і програла там, компенсує втрати через пропорційний список. Це послаблює інтенсивність конкуренції за місця в пропорційному списку і знижує «ціну» гендерного балансування порівняно з чистою мажоритарною системою.

Ключовий висновок з кейсу Нової Зеландії: перехід до ММР є сам по собі квазіквотним механізмом у суспільстві з достатньо розвиненими нормами гендерної рівності. Проте системний ефект ММР залежить від партійної культури та ідеологічного профілю парламентського складу: він не гарантує результату так само надійно, як законодавчі квоти з жорсткими правилами розміщення.

Зіставлення трьох кейсів дозволяє виявити спільні умови успіху, що є відносно інваріантними щодо конкретного типу механізму.

По-перше, у всіх трьох випадках поєднання інституційного механізму із відповідним суспільним і партійним контекстом є визначальним. Руандійські резервовані місця спрацювали через наявність організованого жіночого руху. Шведські добровільні квоти стали можливими через культуру гендерної рівності та традиції внутрішньопартійного феміністського активізму. Ефект ММР у Новій Зеландії матеріалізувався в умовах суспільства з одним із найвищих у світі показників гендерного паритету [41].

По-друге, жоден із успішних кейсів не свідчить про те, що квота сама по собі є достатнім чинником. Навіть у Руанді з найжорсткішим механізмом ключову роль відіграв Rwanda Women Parliamentary Forum як організована сила, що перетворила формальну квоту на субстантивне представництво. Без такого акторного виміру квота ризикує залишитися порожньою формою — що підтверджується досвідом ЦСЄ, що аналізується у підрозділі 2.2.

По-третє, у всіх трьох кейсах наявний «ефект зараження»: успіх однієї партії або однієї країни чинив тиск на сусідів — партійних конкурентів або регіональне оточення — наслідувати приклад. Цей дифузійний механізм є окремим чинником, що пояснює регіональне кластерування успішних моделей.

Умова успіху	**Руанда**	**Швеція**	**Нова Зеландія**
Сильний жіночий рух	Так (постгеноцидні організації)	Так (жіночі крила партій, Support Stockings)	Помірно (WEL, жіночі фракції)
Умова успіху	**Руанда**	**Швеція**	**Нова Зеландія**

Сприятлива виборча система	Змішана + резервовані місця	Пропорційна, закриті списки	ММР (компенсаційна)
Культура гендерної рівності	Формується через квоту	Сформована (10–15% → 46% за 50 р.)	Висока (4-те місце GGI)
Ефект зараження	Регіональний (Африка)	Міжпартійний (конкуренція)	Системний (ММР дизайн)
Субстантивний результат	Законодавство проти ГБН	Зміна порядку денного партій	Партійна диверсифікація

Отже, успішні моделі гендерного представництва відрізняються інституційними механізмами, але мають спільні умови: організований жіночий рух, сприятливу виборчу архітектуру та достатній рівень суспільної готовності до гендерної рівності. Жоден механізм не є універсально ефективним поза контекстом — і це пояснює, чому аналогічні квоти дають різні результати в різних країнах.

2.2. Причини неефективності квот: типологія збоїв

Якщо підрозділ 2.1 демонстрував умови успіху квотних механізмів, цей підрозділ зосереджується на зворотному боці: чому численні країни, що формально запровадили гендерні квоти, не досягають очікуваних результатів. Відповідь на це питання є ключовою для розуміння специфіки України та більшості країн Центральної і Східної Європи.

Порівняльна електоральна наука виробила систематичну типологію причин неефективності квот, що охоплює інституційні, партійні та соціокультурні чинники [67, 195-198]. Для зручності аналізу в цьому підрозділі запроваджується поняття «збій квоти» (quota failure) — ситуація, за якої формально запроваджений квотний механізм не забезпечує передбачуваного

підвищення рівня жіночого представництва або дає ефект значно нижчий від потенційно можливого.

Дослідження Швіндт-Байер на базі 53 країн показало, що квоти без правил розміщення та реальних санкцій мають слабкий і нестабільний ефект [85]. Гарвардський огляд порівняльної практики підтвердив: квота є ефективною лише за одночасного виконання трьох умов — поріг не менше 30%, правила розміщення на прохідних позиціях, реальні санкції за невиконання [55]. Відсутність хоча б однієї умови призводить до одного або кількох типів збоїв, що аналізуються нижче.

Тип збою	**Механізм**	**Типові умови виникнення**	**Приклади**
Formalistic compliance	Жінки у списку, але на непрохідних місцях	Відсутність правил розміщення або слабкі санкції	Франція 1997–2002, Польща після 2011, Україна після 2019
Tokenism	Жінки у парламенті, але без реального впливу	Відсутність жіночих мереж, концентрація у слабких комітетах	Широка практика ЦСЄ та MENA
Backlash	Суспільний і партійний спротив квотам	Слабка культура гендерної рівності; асоціація з «примусом»	Польща, Угорщина, країни ЦСЄ
Тип збою	**Механізм**	**Типові умови виникнення**	**Приклади**

Party gatekeeping	Внутрішній відбір ставить жінок на «небезпечні» місця	Слабкі жіночі організації всередині партій	Більшість посткомуністичних держав
Incumbency barrier	Чоловіки-діючі депутати блокують жінок	Сильний інститут реінкумбенсі, немає ротації	Франція (правиця), одномандатні системи
Financing gap	Жінки-кандидатки мають менше ресурсів на кампанію	Гендерний розрив в доступі до партійного фінансування	Держави з дорогими кампаніями, мажоритарні системи

Formalistic compliance — «буква без духу»

Formalistic compliance (формальне виконання) є найпоширенішим і найдобре задокументованим типом збою квотних механізмів. Він полягає в тому, що партія технічно дотримується відсоткової вимоги квоти — включає потрібну кількість жінок до виборчого списку — але систематично розміщує їх на позиціях, що є практично непрохідними за очікуваного результату партії [41].

Класична ілюстрація цього збою — досвід Франції після запровадження паритетного закону 2000 року. Дослідження Мюрре (2022) на масиві даних парламентських виборів 1997–2017 рр. показало, що після введення квоти ліва партія поступово адаптувалася і почала висувати жінок на конкурентних округах, тоді як права партія (UMP/Les Républicains) стабільно висувала жінок у «безнадійних» одномандатних округах [73]. Цей асиметричний комплаєнс

зберігався протягом 15 років, що є яскравим прикладом того, як партійна ідеологія визначає характер виконання квотних норм.

Дослідження Естеве-Воларт і Багес на даних виборів до Сенату Іспанії підтвердило системний характер такої стратегії: після запровадження квоти правоцентристські партії виконували її формально, але концентрували жінок на позиціях, що давали мінімальні шанси на обрання [47]. Ширше дослідження місцевих виборів в Іспанії Багес і Кампа (2021) показало, що навіть після кількох виборчих циклів жінки не могли досягти керівних посад у партіях та органах місцевого самоврядування — що свідчить про обмеженість квоти як інструменту реальної емансипації [35].

Дослідники виокремлюють три субтипи formalistic compliance: (1) «просторове» розміщення — жінки на позиціях нижче очікуваного числа здобутих мандатів; (2) «регіональне» — жінок висувають у менших регіональних списках, де партія отримує мало мандатів; (3) «часове» — жінок висувають на нові місця в доповнених списках замість прохідних вакансій, що виникли внаслідок відмов чоловіків [73].

Умовою подолання є запровадження правил розміщення (zipper або «кожна N-а позиція») у поєднанні з санкцією відхилення списку — тобто неможливості участі у виборах без дотримання порядку. Французький досвід показує, що фінансові санкції без правил розміщення є недостатніми.

Tokenism — «присутність без впливу»

Токенізм (tokenism) — це ситуація, коли жінки формально представлені в парламенті, але позбавлені реального впливу на прийняття рішень [48]. Поняття введено в обіг соціологинею Розабет Мосс Кантер (1977), що описала динаміку «токенів» — поодиноких представників меншості у групі, — і пізніше широко застосоване у дослідженнях гендерного представництва.

Механізм токенізму в парламентській практиці реалізується через декілька каналів. По-перше, жінок-депутаток непропорційно часто призначають до «м'яких» комітетів — охорони здоров'я, соціального захисту, освіти — тоді як

ключові комітети з питань безпеки, фінансів та зовнішньої політики залишаються переважно чоловічим простором [41]. По-друге, жінки рідше обіймають посади голів комітетів, спікерів парламенту або членів виконавчих органів партій — навіть за умов формально рівного представництва в парламенті загалом.

Теорія критичної маси Далеруп передбачає, що токенізм долається після досягнення порогу приблизно 30% жінок у складі органу [41]. Проте Чайлдс і Крук у критичному огляді теорії показали, що цей поріг не є автоматичним тригером: навіть при 30–35% жінок у парламенті токенізм може зберігатися, якщо жінки не мають доступу до ключових позицій партійної ієрархії [38, 731-732]. Це підкреслює різницю між дескриптивним і субстантивним представництвом: числова присутність не гарантує реального впливу.

Для країн ЦСЄ токенізм є особливо характерним явищем: після стрімкого падіння жіночого представництва з 25–30% (за комуністичної доби) до 10–15% на початку 1990-х років і поступового відновлення завдяки квотам, жінки-депутатки часто опинялись у менш впливових позиціях [50]. Гарантованість мандату через квоту не супроводжувалася автоматичним доступом до ресурсів, мереж та партійних позицій.

Умовою подолання є те, що кількісна квота має доповнюватися якісними заходами — квотуванням керівних посад у парламентських комітетах, підтримкою жіночих міжпартійних груп (caucuses), менторськими програмами для жінок-депутаток.

Backlash — «антиквотна реакція»

Backlash (реакція відторгнення) означає організований або дифузний суспільний і партійний спротив квотним механізмам, що може суттєво знижувати їх ефективність навіть за наявності формальних законодавчих вимог [56].

У науковій літературі виокремлюють три форми backlash. Перша — дискурсивна: квоти переосмислюються як «дискримінація чоловіків»,

«примусова рівність» або «порушення меритократичних принципів». Ця риторика є особливо поширеною в країнах ЦСЄ, де квоти асоціюються з практиками «показового» жіночого представництва радянської доби [78]. Для польського суспільства, наприклад, квоти часто сприймаються як нагадування про номенклатурну систему, а не як інструмент реальної рівності.

Друга форма — інституційна: партії, особливо правоцентристські та популістські, систематично виконують квоту на мінімально допустимому рівні або активно лобіюють її скасування. Угорщина під урядом Фідес (2010–) є прикладом інституційного backlash: жодних законодавчих квот прийнято не було, а риторика «традиційних цінностей» стала офіційним обґрунтуванням відмови від гендерних механізмів [49].

Третя форма — виборча: частина електорату, що поділяє традиційні гендерні стереотипи, може свідомо не надавати преференційних голосів жінкам-кандидаткам у відкритих списках. Дослідження польських виборів 2011 та 2015 рр. підтвердило статистично значущий «штраф» для жінок у системах відкритих списків, навіть якщо вони займали прохідні позиції.

Важливим параметром backlash є його асиметричність: він є суттєво слабшим у лівих і центристських партіях із традиціями гендерної рівності та значно сильнішим у правоцентристських і популістських партіях, що мобілізують традиціоналістський електорат [33]. Це пояснює, чому у країнах із фрагментованою партійною системою і значною часткою правоцентристських партій сукупний ефект квоти залишається нижчим від потенційно можливого.

Доведено, що backlash знижується через тривалу нормалізацію гендерного балансу, успішні публічні ролі жінок-лідерок, дослідження, що спростовують антиквотну риторику (як дослідження Besley et al. про підвищення якості депутатів), та інституційне закріплення квот на конституційному рівні.

Party gatekeeping — «чоловіча воронка відбору»

Партійний гейткіпінг (party gatekeeping) описує процес, за яким особи, що контролюють внутрішній відбір кандидатів, свідомо або несвідомо надають перевагу чоловікам-кандидатам, навіть за наявності квотних вимог [67, 197].

Механізм гейткіпінгу є дворівневим. На першому рівні — підготовка кандидатів: партійні структури часто не забезпечують жінкам рівного доступу до підготовчих програм, тренінгів, менторства та «підготовчих посад» (державні службовці, місцеві депутати), що традиційно є «плацдармом» для переходу до парламентської кар'єри [23]. На другому рівні — безпосередньо вибір кандидатів: чоловіки, що беруть участь у відборі в більшості партій, схильні обирати кандидатів «як вони самі» — через implicit bias або через раціональне калькулювання електоральних ризиків.

Крук підкреслює, що партійний гейткіпінг є тим більш потужним, чим більш централізованою є система внутрішнього відбору [67]. У партіях із децентралізованим відбором (через праймеріз або місцеві осередки) жінки іноді мають кращі шанси, адже місцеві виборці можуть керуватися іншими мотивами, ніж партійна верхівка. Але децентралізовані системи водночас є менш придатними для запровадження ефективних правил розміщення в списках.

Інкумбентський бар'єр є особливим проявом гейткіпінгу: діючі депутати — переважно чоловіки — мають суттєві переваги при ре-висуванні через визнання, ресурси та мережі [51]. Дослідження показують, що навіть у партіях із квотами жінки рідше балотуються повторно і частіше «звільняють місця» новим кандидатам, тоді як чоловіки зберігають прохідні позиції через кілька виборчих циклів.

Умова подолання: поєднання квоти зі спеціальними програмами підготовки жінок-кандидаток, прозорими і регламентованими процедурами внутрішньопартійного відбору, квотами на керівні посади в партійних органах та механізмами ротації.

Financing gap — «гендерний розрив у доступі до ресурсів»

Фінансовий збій є менш очевидним, але емпірично добре задокументованим типом неефективності квот. Він полягає в тому, що навіть отримавши прохідне місце у списку або номінацію в одномандатному окрузі, жінки-кандидатки систематично мають менший доступ до ресурсів для ведення виборчої кампанії.

Дослідження IDEA виокремлює три складові фінансового розриву: «раннє фінансування» (early money) для запуску кампанії, до якого жінки мають гірший доступ через менший обсяг накопиченого соціального капіталу та ділових мереж; поточне партійне фінансування кампанії, розподіл якого нерідко відображає неформальні ієрархії всередині партії; та особисті фінансові ресурси, де діє загальний гендерний розрив в оплаті праці та накопиченому майні.

У мажоритарних системах, де кампанія є індивідуальною і дорогою, фінансовий розрив є найбільш руйнівним для жіночого представництва, адже фактично замінює офіційний гейткіпінг ринковим. У пропорційних системах із закритими списками цей чинник є менш вирішальним, проте зберігається у формі нерівного розподілу партійних ресурсів між кандидатами в прохідній і непрохідній частинах списку [85, 20].

Ефективною умовою подалання є державне фінансування виборчих кампаній із гендерними умовами (як у Франції — скорочення субсидій за недотримання паритету), спеціальні партійні фонди підтримки жінок-кандидаток (за зразком EMILY's List у США та британської Labour Women's Network).

Збої квотних механізмів в Україні

Український досвід після запровадження 40% гендерної квоти у Виборчому кодексі 2019 р. демонструє одночасну дію кількох типів збоїв, що суттєво знизило практичний ефект реформи.

ОБСЄ/БДІПЛ у фінальному звіті про місцеві вибори 2020 р. зафіксувало, що більшість партій виконувала вимогу «60/40» у кожній п'ятірці, але систематично концентрувала жінок на позиціях 3–5 — тобто у нижній частині

кожного блоку, де шанси бути обраною є значно нижчими при обмеженій кількості мандатів [79]. Це є класичним проявом formalistic compliance в умовах, коли правило розміщення є достатньо м'яким, щоб залишати партіям простір для маневру.

ОБСЄ/БДІПЛ також зафіксувало, що на парламентських виборах 2019 р. (ще за старою змішаною системою) ряд партій реєстрував списки з порушенням навіть формальних гендерних вимог, оскільки санкції за такі порушення були мінімальними або не застосовувались на практиці [79]. Це свідчить про одночасну дію formalistic compliance і слабких санкцій.

Інституційний аналіз через призму феміністської інституціоналістики (підрозділ 1.1) дозволяє пояснити збереження цих збоїв: навіть після формальної зміни законодавства неформальні норми внутрішньопартійного відбору, слабкість жіночих організацій всередині партій та недостатнє фінансування жінок-кандидаток відтворюють структурний дисбаланс [70, 578].

Тип збою	**Прояв в Україні**	**Джерело**
Formalistic compliance	Жінки на позиціях 3–5 у п'ятірках; виконання «букви» при порушенні «духу» квоти	ОБСЄ/БДІПЛ (2021)
Слабкість санкцій	Списки з порушеннями реєструвалися без наслідків (2019)	ОБСЄ/БДІПЛ (2019)
Party gatekeeping	Жінки непропорційно представлені в регіональних і малих партійних структурах	Виборчий кодекс 2019 (аналіз практики)
Тип збою	**Прояв в Україні**	**Джерело**

Backlash	Риторика «примусової рівності» в публічному дискурсі	Відкриті джерела, партійна риторика
Financing gap	Нерівний розподіл ресурсів між кандидатами в прохідній і непрохідній частинах списку	Звіт IDEA (порівняльний)

Типологія збоїв квотних механізмів, здійснена в цьому підрозділі, дозволяє зробити ключовий висновок: збої рідко є ізольованими — вони утворюють взаємопідсилюючі кластери. Formalistic compliance стає можливим через слабкість санкцій; слабкість санкцій зберігається через backlash і партійний опір; backlash відтворює party gatekeeping; party gatekeeping поглиблює financing gap [76].

З цього випливає, що реформування квотних механізмів не може бути точковим: зміна лише одного параметра (наприклад, підвищення відсотка квоти) за збереження інших збоїв не дасть очікуваного ефекту. Системна реформа передбачає одночасне посилення правил розміщення, реальних санкцій, підтримки жіночих структур усередині партій та — в середньостроковій перспективі — роботи зі зміни неформальних норм виборчої культури.

Цей висновок безпосередньо стосується перспектив повоєнної виборчої реформи в Україні, яка аналізується у підрозділі 2.3: поточний механізм містить принаймні три з шести типів збоїв у відносно виразній формі, і без їх усунення навіть найамбітніша відсоткова квота не забезпечить якісного підвищення жіночого представництва.

Таким чином, неефективність квот не є випадковою — вона є системною і пояснюється взаємодією шести типів збоїв: formalistic compliance, tokenism, backlash, party gatekeeping, incumbency barrier та financing gap. Кожен тип має специфічні умови виникнення і потребує відповідних інструментів усунення.

Для України найбільш актуальними є перший, другий і четвертий типи, що підтверджується звітами ОБСЄ/БДІПЛ 2019–2021 рр.

2.3. Гендерне представництво в Україні: реформа 2019 р. і практика

Для аналізу гендерного представництва в Україні важливо враховувати те, що Україна перебуває в умовах воєнного стану, введеного у лютому 2022 р. після повномасштабного вторгнення Росії. Конституція України забороняє проведення виборів в умовах воєнного стану, тому парламентські вибори, що мали б відбутися у 2024 р., відкладені до завершення активних бойових дій [45]. Відтак перевірка ефективності реформи 2019 р. на загальнонаціональних виборах залишається справою майбутнього, а ключовим емпіричним матеріалом є місцеві вибори 2020 р. та динаміка складу Верховної Ради дев'ятого скликання.

Нормативно-правова база гендерного представництва в Україні

Правова база гендерної рівності в Україні формувалася поетапно. Конституція України 1996 р. закріпила рівність прав чоловіків і жінок (ст. 24), проте це загальне положення не містило механізмів реалізації у виборчій сфері. Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» 2005 р. встановив принцип рівного представництва у складі органів влади та визначив квоту у 30% як орієнтир [13]. Проте впродовж 2005–2019 рр. ця норма мала рекомендаційний, а не обов'язковий характер для виборчого законодавства.

Виборчий кодекс, прийнятий Верховною Радою 11 липня 2019 р. і підписаний президентом 19 грудня 2019 р., став першим документом, що запровадив обов'язкову гендерну квоту з конкретним механізмом реалізації [3]. Стаття 219 Виборчого кодексу передбачає: у кожній п'ятірці позицій виборчого списку партії не більше 60% (тобто не більше трьох з п'яти) позицій можуть належати кандидатам однієї статі. Фактично це квота «не менше 40%» для кожної з двох статей у кожному блоці з п'яти позицій.

Нова система є пропорційною з регіональними (обласними) закритими виборчими списками: замість загальнонаціонального списку 225 пропорційних

мандатів розподіляються у 225 регіональних округах. Решта 225 мандатів, як і раніше, обираються в одномандатних округах (мажоритарна складова), де гендерна квота технічно не застосовується [26].

Період	**Виборча система**	**Гендерний механізм**	**Частка жінок у ВРУ**
1994–1998	Мажоритарна (FPTP)	Відсутній	3–5%
1998–2011	Змішана паралельна (ЗМС)	Рекомендаційна норма 30% (2005)	~8–12%
2012–2019	Змішана паралельна (ЗМС)	Рекомендаційна норма 30%	9,9–12,1%
2019 (9-те скл.)	Змішана паралельна (стара)	Ще без нового Кодексу	20,5% (87 деп.)
2020–тепер (місц.)	Пропорційна, рег. списки + ОМД	40% квота (Виборчий кодекс)	30,2% у міськрадах
Плановані (пост-воєнні)	Пропорційна, рег. списки + ОМД	40% квота (Виборчий кодекс)	Очікується зростання

40% гендерна квота у Виборчому кодексі 2019 р. є суттєвим кроком порівняно з попередньою рекомендаційною нормою. Перевищення порогу у 30%, рекомендованого міжнародними організаціями, свідчить про амбітний підхід законодавця [58].

Водночас обраний механізм («кожна п'ятірка») є менш жорстким, ніж класична zipper-система. Якщо zipper гарантує чергування на кожній другій

позиції, то правило «не більше 3 з 5» дозволяє партії поставити жінок на позиції 3, 4, 5 у кожному блоці — тобто у менш прохідну частину. При помірному результаті партії (5–7 мандатів від регіонального списку) позиції 3–5 кожної п'ятірки можуть виявитися непрохідними.

Другою вразливістю є відсутність реальних санкцій за порушення вимог розміщення. Виборчий кодекс передбачає відмову у реєстрації списку, що не відповідає квотним вимогам, — однак практика засвідчила, що ЦВК інколи реєструвала списки з порушеннями через нечіткість формулювань та брак правозастосовної культури [79].

Порівняльна оцінка механізму: Виборчий кодекс 2019 р. відповідає типу «законодавчої квоти з частковими правилами розміщення і слабкими санкціями» — що за класифікацією підрозділу 1.2 є «середньоефективним» механізмом із ризиком formalistic compliance.

Парламентські вибори 2019 р.

Парламентські вибори 21 липня 2019 р. відбулися ще за старою змішаною паралельною системою — до набрання чинності новим Виборчим кодексом. Проте саме вони дали рекордний для України результат: до Верховної Ради дев'ятого скликання обрали 87 жінок, що становило 20,5% від 424 обраних депутатів [90].

Це зростання порівняно з попередніми скликаннями (12,1% у 2014 р., 9,9% у 2012 р.) пояснюється передусім двома чинниками [5]. По-перше, масовим оновленням складу парламенту: близько 80% депутатів були обрані вперше, що знизило роль інкумбентського бар'єру. По-друге, партія «Слуга народу», що здобула абсолютну більшість, мала відносно високу частку жінок у своїх списках і серед мажоритарних кандидатів.

Водночас партійна диференціація залишалася суттєвою: «Голос» (44,4% жінок серед обраних депутатів), «Європейська солідарність» (37%) і «Слуга народу» (27%) — порівняно з «Опозиційною платформою — За Життя» (11,4%) [27]. Це підтверджує закономірність, виявлену в порівняльній літературі:

ідеологічний профіль партії є самостійним чинником, незалежним від законодавчих вимог.

За даними ОБСЄ/БДІПЛ, більшість жінок обралися через пропорційні списки: 27% жінок-кандидаток від партій пройшли до Ради, порівняно з 11% у мажоритарних округах. Ця диспропорція унаочнює структурну перевагу пропорційної складової навіть за відсутності обов'язкових квот на момент проведення виборів.

Партія	**Частка жінок серед обраних депутатів**	**Тип виборчої участі**
Голос	44,4%	Виключно пропорційний список
Європейська солідарність	37%	Переважно пропорційний список
Слуга народу	27%	Пропорційний список + мажоритарні округи
Батьківщина	23%	Пропорційний список
Опозиційна платформа — За Життя	11,4%	Пропорційний список + мажоритарні округи
Загалом по парламенту	20,5% (87 депутаток)	—

Місцеві вибори 2020 р.

Місцеві вибори 25 жовтня 2020 р. стали першим практичним тестом нового Виборчого кодексу з 40% гендерною квотою. Ключовий підсумок, зафіксований ОБСЄ/БДІПЛ у фінальному звіті: «Після цих виборів представництво жінок у міських радах зросло з 18,1 до 30,2%, а в обласних радах — з 16 до 26,2%» [79].

44,6% кандидатів у партійних списках за пропорційною системою становили жінки — що свідчить про формальне виконання квотних вимог більшістю партій [57]. Проте реальна частка обраних жінок (30,2% у міськрадах, 26,2% в обласних) є суттєво нижчою від 40% — і це розриття між кількістю кандидаток і кількістю обраних є прямим індикатором formalistic compliance: жінок включали до списків, але не на прохідні позиції.

ОБСЄ/БДІПЛ у своїй рекомендації прямо зазначило: «Виконання гендерної квоти для кандидатських списків має забезпечуватися на всіх етапах виборчого процесу, включаючи номінацію та реєстрацію». Це означає, що контроль відповідності квоті має здійснюватися не лише щодо відсоткового складу списку, а й щодо порядку розміщення кандидатів у кожній п'ятірці.

Аналіз «Обсерваторії демократії» по Харкову підтвердив регіональну специфіку: у більших містах, де партії здобували більше мандатів, жінки з третьої-п'ятої позиції п'ятірок мали більші шанси бути обраними. У менших громадах, де партія отримувала 2–4 мандати, жінки на позиціях 3–5 фактично не мали шансів [27].

Рівень ради	**Частка жінок до виборів 2020 (2015 р.)**	**Частка жінок після виборів 2020**	**Зміна**
Обласні ради	~16%	26,2%	+10,2 п.п.
Міські ради	18,1%	30,2%	+12,1 п.п.
Районні ради	~22%	~32%	+10 п.п.
Сільські та селищні ради (без квоти)	~25%	~26%	Без змін

Ключовий висновок з виборів 2020 р.: квота спрацювала як «кількісний підйомник» — рівень жіночого представництва суттєво зріс там, де вона

застосовувалась. Але розрив між 44,6% кандидаток і 26–30% обраних свідчить, що механізм розміщення залишається недосконалим і дозволяє партіям мінімізувати субстантивний ефект.

Одним із центральних структурних дефектів чинного механізму є відсутність повноцінної санкції за порушення вимог розміщення. Виборчий кодекс передбачає відмову в реєстрації списку, що не відповідає квотним вимогам, — але правозастосовна практика засвідчила численні випадки, коли ЦВК реєструвала списки, що формально не дотримувалися правила «кожної п'ятірки», посилаючись на технічні підстави або неузгодженість норм Кодексу.

Рекомендація ОБСЄ/БДІПЛ щодо «посилення виконання гендерної квоти на всіх етапах виборчого процесу» є фактично визнанням того, що поточна система санкцій не є достатньою [79]. Для порівняння: бельгійська модель, де реєстрація списку із порушенням квоти є неможливою без виправлення, забезпечує майже 100% виконання формальних вимог, хоча й не вирішує повністю проблему розміщення.

Внутрішньопартійні практики формування виборчих списків залишаються непрозорими і непідконтрольними публічному моніторингу. Більшість українських партій не мають регламентованих демократичних процедур первинного відбору кандидатів (праймеріз або відкритого партійного голосування) — рішення приймається вузьким колом партійного керівництва. За таких умов квотне правило виконується мінімально: жінок включають до списку на рівні «40% у кожній п'ятірці», але реально прохідні позиції (1, 2) у більшості випадків залишаються за чоловіками.

Фінансовий розрив є додатковим чинником: жінки-кандидатки мають менший доступ до ресурсів для кампанії, особливо у системах, де кандидати мажоритарних округів несуть самостійні витрати [61]. Аналіз «Обсерваторії демократії» зафіксував: там, де для проведення кампанії потрібні значні ресурси на організаційне та медійне забезпечення, гендерна диспропорція є найбільшою.

Культурний контекст

Гендерні стереотипи в українській виборчій культурі залишаються суттєвим чинником, що знижує ефективність квот навіть при їх формальному виконанні. Опитування фіксують подвійний стандарт: від жінок-кандидаток виборці очікують вищого рівня компетентності та «доведення права», що автоматично не вимагається від чоловіків.

Водночас повномасштабне вторгнення Росії у лютому 2022 р. суттєво змінило суспільні уявлення про ролі жінок у публічному просторі [40]. Кількість жінок в Збройних силах України, за даними, перевищила 67 тисяч осіб (станом на 2023 р.), зросла кількість жінок на командних посадах, жінки очолили низку дипломатичних місій і публічних структур. Цей суспільний зсув є потенційним ресурсом для зміни електоральних установок щодо жінок-лідерів.

Проте деякі дослідники застерігають від надмірного оптимізму: «маскулінізація» риторики під час війни, домінування чоловіків у ключових переговорних форматах і у військовому командуванні можуть відтворювати традиційне «вимивання жінок» з центрів прийняття рішень у повоєнний відновний період [87].

На круглому столі Верховної Ради «Забезпечення участі жінок у політичних процесах» (травень 2024 р.) депутатка Олена Кондратюк наголосила: «Війна загострила маскулінність. На важливих переговорах з боку України присутні виключно чоловіки. Це суперечить положенням Резолюції ООН 1325 «Жінки, мир, безпека»».

Стандарти ЄС і Ради Європи

Євроінтеграційний курс України, зафіксований у заявці на членство в ЄС (червень 2022 р.) і статусі кандидата (червень 2022 р.), додає потужний зовнішній стимул до вдосконалення механізмів гендерного представництва. Директива ЄС 2022/2381 про гендерний баланс у радах директорів підприємств і «Стратегія гендерної рівності ЄС 2020–2025» встановлюють стандарти, яким Україна має відповідати в рамках процесу адаптації [91, 9].

Рада Європи активно підтримує підготовку повоєнних виборів в Україні: програма «Підтримка демократичних повоєнних виборів в Україні — Фаза II» включає окремий компонент «сприяння гендерній рівності та збалансованому представництву жінок і чоловіків у публічних процесах», реалізація якого передбачає законодавчу підтримку і нарощення спроможності [39].

Венеціанська комісія у своїх рекомендаціях щодо виборчих реформ наголошує, що гендерні квоти мають супроводжуватися ефективними механізмами контролю та санкцій, а самі виборчі списки мають формуватися у відкритий і прозорий спосіб.

Виклики повоєнних виборів

Повноцінні виборчі права мають бути забезпечені для двох специфічних груп, що є надзвичайно великими у контексті воєнного часу: внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та громадян за кордоном, переважну більшість яких складають жінки і діти [59].

За оцінками ООН, станом на 2023 р. понад 6 мільйонів українців перебували за кордоном як біженці і ще понад 5 мільйонів були внутрішньо переміщені. Серед ВПО жінки складають більшість. Забезпечення їхнього виборчого права потребує дистанційних механізмів голосування або системи спрощеного переголосування за місцем тимчасового проживання.

Жінки-військовослужбовці є ще однією специфічною групою: понад 60 тисяч жінок проходили службу у ЗСУ, і їхній доступ до виборчого процесу залежатиме від розроблення адекватних виборчих процедур на прифронтових та фронтових територіях.

IFES у своїй аналітичній доповіді 2023 р. наполягає на тому, що реформи мають бути проведені до початку першої повоєнної виборчої кампанії — а не у поспіху після її оголошення — щоб партії і кандидатки мали достатньо часу для адаптації до нових правил.

Синтез теоретичної бази (розділ 1), порівняльного аналізу успішних моделей і типології збоїв (розділ 2) дозволяє сформулювати системні

рекомендації щодо вдосконалення гендерного квотного механізму в Україні. Вони структуровані за чотирма напрямами дії: законодавчим, інституційним, партійним і суспільним.

Напрям	**Проблема**	**Рекомендація**	**Міжнародний аналог**
Законодавчий	М'яке правило «3 з 5» дозволяє formalistic compliance	Перейти до zipper-системи або правила «1 з 2» у кожній парі позицій	Аргентина (з 2017), Туніс, Ісландія
Законодавчий	Слабкі санкції: списки реєструються з порушеннями	Запровадити обов'язкову відмову у реєстрації списків, що не відповідають вимогам розміщення	Бельгія, Аргентина (до 2017)
Інституційний	ЦВК не перевіряє розміщення на стадії реєстрації	Встановити автоматизовану перевірку позиційного правила при реєстрації партійних списків	Швейцарія, Нідерланди
Партійний	Жінок концентрують на позиціях 3–5	Ввести вимогу, що позиція № 1 у кожній п'ятірці	Франція (парності-закон 2000 р.)

		чергується між статями	
Суспільний	Стереотипи виборців щодо жінок-лідерів	Державні кампанії із підвищення обізнаності; підтримка жіночих організацій	Скандинавські країни, програми ООН

Порівнюючи Україну з трьома успішними кейсами підрозділу 2.1, можна констатувати таке. За типом механізму Україна обрала «швидкий шлях» (fast track) через законодавчу квоту — що відповідає аргентинській і французькій, а не скандинавській моделі [44]. Але на відміну від Аргентини після реформи 2017 р. (zipper-система) або Бельгії (відмова в реєстрації), українська модель залишається у проміжному стані: квота є, але механізм не є достатньо жорстким для досягнення задекларованих 40%.

Ключовим є питання не про те, яку квоту ввести, а про те, як забезпечити, щоб уже введена квота давала реальний, а не лише формальний результат [67]. Підрозділ 2.2 показав, що в Україні виявляються принаймні три типи збоїв: formalistic compliance, party gatekeeping і слабкість санкцій. Повоєнна виборча реформа є «вікном можливостей» для системного вирішення цих проблем — подібно до того, як Руанда використала постконфліктну конституційну реформу для якісного стрибка у рівні жіночого представництва.

Водночас воєнний і поствоєнний контекст відкриває новий вимір: небачено висока участь жінок у Збройних силах, дипломатії, волонтерстві та відбудові формує новий суспільний запит на жіноче лідерство. Якщо виборча система і партійні практики зможуть відповісти на цей запит, Україна має передумови для суттєво вищого рівня гендерного представництва у першому

повоєнному парламенті — за умови своєчасної і якісної реформи виборчого законодавства.

Таким чином, виборчий кодекс 2019 р. є важливим кроком, що підвищив рівень жіночого представництва на місцевих виборах 2020 р. з 18 до 30%. Проте розрив між 44,6% кандидаток і 26–30% обраних жінок свідчить про системні збої. Повоєнна виборча реформа в рамках євроінтеграційного процесу є ключовою можливістю для переходу від «квоти на папері» до «квоти в парламенті» — через посилення правил розміщення, запровадження ефективних санкцій і підтримку жіночих структур усередині партій.

ВИСНОВКИ

В результаті роботи було визначено які виборчі механізми та квотні моделі найефективніше забезпечують гендерне представництво, та здійснена спроба оцінки перспективи їх застосування в Україні.

В результаті систематизації теоретичних підходів до гендерного представництва в політичній науці було виявлено, що концептуальна типологія Ханни Піткін — дескриптивне, субстантивне, символічне і формальне представництво — залишається найбільш операційним інструментом для оцінювання гендерного виміру демократичного представництва. Ключовим теоретичним висновком є те, що дескриптивне і субстантивне представництво пов'язані, але не тотожні: зростання частки жінок у парламенті підвищує ймовірність, але не гарантує активнішого просування жіночих інтересів у законодавчій діяльності. Це розмежування є аналітичною рамкою для оцінювання не лише кількісних показників, а й якості представництва.

Теорія критичної маси Друде Далеруп, що встановлює 30-відсотковий поріг як умову переходу жінок від статусу «токенів» до реальних акторів парламентського процесу, зберігає евристичну цінність, попри критику її механістичного застосування. Важливим уточненням є концепція «критичних акторів» (Чайлдс і Крук): окремі жінки-депутатки у стратегічних позиціях можуть мати більший вплив на субстантивне представництво, ніж арифметична більшість на «задніх лавах».

Феміністська інституціоналістика (Маккей, Ловендускі, Чаппел) пропонує пояснення того, чому формальне запровадження квот не завжди веде до реального підвищення гендерного балансу: неформальні, «невидимі» норми та практики відтворюють маскулінну культуру інституцій, нейтралізуючи ефект

формальних реформ. Цей підхід є необхідним доповненням до суто законодавчого погляду на квоти.

Порівняльний аналіз типів гендерних квот засвідчив, що ефективність механізму визначається не лише відсотковою вимогою, а й сукупністю чотирьох параметрів: рівнем порогу (не менше 30%), правилами розміщення кандидатів у списку (ідеально — zipper-система), реальними санкціями за невиконання та типом виборчої системи як інституційним контекстом. Відсутність хоча б одного з параметрів суттєво знижує практичний ефект квоти.

Виборча система є самостійним інституційним чинником гендерного представництва. Пропорційні системи з великими округами та закритими списками структурно сприяють вищому рівню жіночого представництва через «логіку балансування» партійних списків. Змішані паралельні системи (МММ) посідають проміжне місце, а мажоритарні системи з одномандатними округами є найменш сприятливими через відтворення двох рівнів гендерного гейткіпінгу — партійного і виборчого. Взаємодія між типом системи і квотним механізмом є мультиплікативною: ефективна квота у пропорційній системі з великими округами дає значно більший результат, ніж та сама квота у паралельній змішаній системі.

Було здійснено аналіз конкретних кейсів успішного та неуспішного впровадження квот у порівняльній перспективі. Кейс-аналіз трьох успішних моделей — Руанди, Швеції та Нової Зеландії — підтвердив, що не існує єдиного універсального шляху до гендерного балансу в парламенті. Руанда досягла понад 63% жіночого представництва через конституційно закріплені резервовані місця у поєднанні з постконфліктною трансформацією та активним жіночим рухом. Швеція вийшла на рівень понад 46% через добровільні партійні квоти та поступову (50-річну) зміну партійної культури. Нова Зеландія перевищила 40% завдяки переходу від FPTP до ММР-системи без обов'язкових законодавчих квот — лише через структурний ефект пропорційного компонента.

Спільними інваріантними умовами успіху в усіх трьох кейсах є: наявність організованого жіночого руху, що перетворює формальний механізм на реальний інструмент субстантивного представництва; інституційна архітектура, що знижує «ціну» включення жінок до прохідної частини; та достатній рівень суспільної готовності до гендерної рівності. Жоден механізм не є ефективним поза контекстом.

Типологія збоїв квотних механізмів, виявлених у порівняльних дослідженнях, охоплює шість взаємопов'язаних типів: formalistic compliance (виконання «букви» при порушенні «духу» квоти), tokenism (присутність без впливу), backlash (суспільний і партійний спротив), party gatekeeping (чоловіча воронка внутрішнього відбору), incumbency barrier (перевага діючих депутатів-чоловіків) та financing gap (гендерний розрив у доступі до ресурсів кампанії). Збої рідко є ізольованими — вони утворюють взаємопідсилюючі кластери, що вимагає системного, а не точкового реформування.

При оцінці стану і перспективи гендерного представництва в Україні в контексті реформи 2019 р. встановлено, що виборчий кодекс України 2019 р. є якісним кроком у розвитку гендерного виборчого законодавства: перехід від рекомендаційної 30% норми до обов'язкової 40% квоти з механізмом «кожна п'ятірка» і закритими регіональними списками відповідає логіці «швидкого шляху» і створює формальні передумови для суттєвого підвищення жіночого представництва. Перший практичний досвід застосування нового Кодексу на місцевих виборах 2020 р. підтвердив цей потенціал: рівень жіночого представництва у міських радах зріс з 18,1% до 30,2%, в обласних радах — з 16% до 26,2%.

Водночас розрив між 44,6% жінок у партійних списках (формальний показник) і 26–30% обраних жінок (реальний результат) є кількісним підтвердженням дії formalistic compliance: партії виконують квоту на рівні відсоткової вимоги, але систематично концентрують жінок на позиціях 3–5 у кожній п'ятірці, тобто у менш прохідній зоні. Цей механізм підтверджений

звітами ОБСЄ/БДІПЛ (2019, 2021) та незалежними аналітичними дослідженнями.

Структурними причинами збереження цих збоїв є: м'якість правила розміщення (три позиції з п'яти замість zipper-чергування), відсутність автоматизованої перевірки позиційного правила при реєстрації списків, відсутність практики відмови в реєстрації за порушення вимог розміщення, непрозорість партійних процедур відбору кандидатів та гендерний розрив у доступі до фінансових ресурсів кампанії.

Повоєнний контекст є одночасно викликом і вікном можливостей. З одного боку, воєнний стан відклав планові парламентські вибори, унеможлививши перевірку реформи 2019 р. на загальнонаціональному рівні. З другого боку, безпрецедентна участь жінок у Збройних силах України (понад 60 тисяч), у дипломатії та волонтерському русі суттєво змінила суспільне сприйняття жіночого лідерства, формуючи новий запит на гендерний баланс у публічній владі. Повоєнна виборча реформа, підготовлена у рамках євроінтеграційного процесу, є оптимальним моментом для системного вдосконалення квотного механізму.

Проведене дослідження підтверджує центральну гіпотезу роботи: ефективність гендерних квот не є автоматичною функцією їх наявності у законодавстві, а визначається складною взаємодією чотирьох параметрів — відсоткового порогу, правил розміщення, санкцій та типу виборчої системи — у поєднанні з партійною культурою та суспільними нормами. Для України це означає, що шлях від «квоти на папері» до «квоти в парламенті» пролягає не через підвищення відсотка, а через системне вдосконалення механізму реалізації — що є першочерговим завданням повоєнної виборчої реформи в рамках євроінтеграційного курсу країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бучин М. А., Данчук Г. Д. Квотування як інструмент забезпечення принципу гендерної рівності у виборчому процесі // Політикус. 2022. Вип. 29. С. 35–38. URL: https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/264388 (дата звернення: 08.05.2026).
2. Бучин М. А., Данчук Г. Д. Основні механізми забезпечення принципу гендерної рівності у виборчому процесі // Політичний менеджмент. 2022. № 2(54). С. 45–53.
3. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 № 396-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-19 (дата звернення: 01.06.2025).
4. Впровадження ґендерних квот – це тимчасовий захід для залучення жінок до політики / Центральна виборча комісія. 20 жовт. 2020 р. URL: https://www.cvk.gov.ua (дата звернення: 08.05.2026).
5. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської інтеграції. Київ : Центр Разумкова, 2023. 156 с. URL: https://razumkov.org.ua/upload/Gender-FINAL-S.pdf (дата звернення: 08.05.2026).
6. Гендерний розвиток в Україні: реалії і перспективи / пер. М. Корчинська; за ред. Т. Мельник та ін. Київ : ЛОГОС, 2003. 104 с.
7. Гербут Н. А. Вплив виборчих систем на гендерне представництво у Верховній Раді України // Політичний менеджмент. 2015. № 4. С. 56–64.
8. Гербут Н. А. Гендерна політика у сучасному виборчому праві // Вісник позитивного права. 2023. № 2. С. 55–62.
9. Гербут Н. А. Гендерне представництво в парламентах: українські реалії та зарубіжний досвід : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2016. 20 с.

10. Горняковська М. Виборчі системи: пошук дизайну рівних можливостей. Київ, 2021. 142 с.
11. Жінки в місцевому самоврядуванні: глобальний аналіз. Нью-Йорк : UN Women, 2024. 89 с.
12. Забезпечення реалізації прав вразливих груп виборців: жінки / Громадянська мережа ОПОРА. URL: https://oporaua.org/vybory/zabezpechennya-realizaciyi-prav-vrazlivih-grup-viborciv-zhinki-25966 (дата звернення: 08.05.2026).
13. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 № 2866-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15 (дата звернення: 01.05.2025).
14. Квотування чи м'які заходи: що обирає Україна, щоб збільшити число жінок у наглядових радах // Vox Ukraine. 01 лип. 2025 р. URL: https://voxukraine.org/kvotuvannya-chy-m-yaki-zahody-shho-obyraye-ukrayina-shhob-zbilshyty-chyslo-zhinok-u-naglyadovyh-radah (дата звернення: 08.05.2026).
15. Конституція Республіки Руанда 2003 року (зі змінами 2015 року). Стаття 10. URL: https://www.rgb.rw/fileadmin/user_upload/RGB/Laws_Policies_and_Regulations/Constitution/2015_Constitution_of_Rwanda_Final.pdf (дата звернення: 01.05.2025).
16. Кравченко О. Ефективність гендерних квот у виборчих системах України та ЄС // Україна і світ: політичні аспекти. 2023. № 6. С. 22–31.
17. Кравченко О. Міжнародний досвід впровадження гендерних квот у виборчих системах // Демократія і право. 2022. № 4. С. 33–41.
18. Марценюк Т. О. Гендерні квоти: міжнародний досвід запровадження та українські реалії. Київ : НаУКМА, 2019. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/b6feb969-f7e9-4655-b7bc-093f455cd8ee (дата звернення: 08.05.2026).

19. Марценюк Т. О. Жінки у великій політиці: гендерний аналіз Верховної Ради України. Київ : НаУКМА, 2018. 156 с.
20. Меленко О. В. Гендерна рівність в лідерстві // Економіка та суспільство. 2024. № 65. С. 89–96.
21. Меленко О. В. Гендерна рівність у політичній сфері як одна із складових реалізації Цілей сталого розвитку ООН // Політичний менеджмент. 2023. № 1(57). С. 28–35.
22. Меленко О. В. Гендерна рівність як показник успішності суспільства // Політикус. 2021. № 3. С. 18–25.
23. Меленко О. В. Гендерні квоти в Європейському Союзі: добровільні партійні квоти // Європейське право. 2024. № 3. С. 44–52.
24. Меленко О. В. Гендерні квоти у виборчому праві: конституційно-правові засади та практика їх застосування в Україні та країнах ЄС // Вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2026. Вип. 25. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2026/05/25.pdf (дата звернення: 08.05.2026).
25. Навчальні матеріали: Жінки – це 50 % успіху України. URL: https://50vidsotkiv.org.ua/navchalni-materialy/ (дата звернення: 08.05.2026).
26. Нові гендерні квоти: чи буде у наступному парламенті більше жінок? 50 відсотків. 2020. URL: https://50vidsotkiv.org.ua/novi-genderni-kvoty-chy-bude-u-nastupnomu-parlamenti-bilshe-zhinok/ (дата звернення: 01.05.2025).
27. Обсерваторія демократії. Гендерні квоти для місцевих виборів-2020: гендерний ландшафт. URL: https://od.org.ua/en/gendernye-kvoty-dlya-mestnykh-vyborov-2020/ (дата звернення: 01.06.2025).
28. Смокович М. І. Гендерна політика в Україні : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 576 с.
29. Федоренко В. Л. Оптимізація моделі захисту прав і свобод людини в Україні: державно-управлінські аспекти. Київ, 2019. 245 с.

30. Яковлева Н. Гендерна політика в Україні: актуальність і новації // Вісник КНТУ. 2024. № 1. С. 67–74.
31. Яковлева Н. Гендерні квоти та зняття обмежень: законодавчі ініціативи, спрямовані на посилення впливу жінок у політиці. URL: https://zmina.info (дата звернення: 08.05.2026).
32. American Economic Association. Can Gender Quotas Help Improve Quality of Politicians? AEA Research Highlights. 2017. URL: https://www.aeaweb.org/research/can-gender-quotas-help-improve-quality-of-politicians (дата звернення: 01.05.2025).
33. American Political Science Review. Electoral Gender Quotas and Democratic Legitimacy. 2025. DOI: 10.1017/S0003055424001429.
34. Arseneau T. The Impact of MMP on Representation in New Zealand's Parliament. Australian Political Studies Association Annual Conference. 2014. P. 3.-5
35. Bagues M., Campa P. Can Gender Quotas in Candidate Lists Empower Women? Evidence from a Regression Discontinuity Design. Journal of Public Economics. 2021. Vol. 194. 104315. DOI: 10.1016/j.jpubeco.2020.104315.
36. Besley T., Folke O., Persson T., Rickne J. Gender Quotas and the Crisis of the Mediocre Man: Theory and Evidence from Sweden. American Economic Review. 2017. Vol. 107, № 8. P. 2204–2242.
37. Chappell L., Waylen G. Gender and the Hidden Life of Institutions. Public Administration. 2013. Vol. 91, № 3. P. 599–615.
38. Childs S., Krook M. L. Critical Mass Theory and Women's Political Representation. Political Studies. 2008. Vol. 56, № 3. P. 725–736.
39. Council of Europe Office in Ukraine. Supporting Democratic Post-War Elections in Ukraine — Phase II. URL: https://www.coe.int/en/web/kyiv/reform-of-the-electoral-practice-in-ukraine (дата звернення: 01.05.2025).
40. CSIS. Redefining Roles: How Russia's War is Transforming Ukrainian Women's Place in Society. 2022. URL: https://www.csis.org/blogs/development-

dispatch/redefining-roles-how-russias-war-transforming-ukrainian-womens-place (дата звернення: 01.05.2025).

41. Dahlerup D. (ed.). Women, Quotas and Politics. London : Routledge, 2006. P. 295.
42. Dahlerup D. From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics. Scandinavian Political Studies. 1988. Vol. 11, № 4. P. 275–298.
43. Dahlerup D. The Story of the Theory of Critical Mass. Politics & Gender. 2006. Vol. 2, №. 4. P. 511–522. DOI: 10.1017/S1743923X0624114X.
44. Dahlerup D., Freidenvall L. Quotas as a 'Fast Track' to Equal Representation for Women: Why Scandinavia Is No Longer the Model. International Feminist Journal of Politics. 2005. Vol. 7, № 1. P. 26–48.
45. ECFR. Reformation Nation: Wartime Politics in Ukraine. 2023. URL: https://ecfr.eu/publication/reformation-nation-wartime-politics-in-ukraine/ (дата звернення: 01.05.2025).
46. EJS Center. 2024 Rwanda Elections: Where Do Women Stand? URL: https://ejscenter.org/2024-rwanda-elections-where-do-women-stand/ (дата звернення: 01.05.2025).
47. Esteve-Volart B., Bagues M. Are Women Pawns in the Political Game? Evidence from Elections to the Spanish Senate. Journal of Public Economics. 2012. Vol. 96, № 3–4. P. 387–399.
48. European Institute for Gender Equality. Tokenism. Thesaurus. URL: https://eige.europa.eu/publications-resources/thesaurus/terms/1261 (дата звернення: 01.05.2025).
49. European Parliament Research Service. Towards Gender Balance in the European Elections. EPRS Briefing. 2023. PE 751447. P. 4–5.
50. Explaining Gender Quota Adoption in Central and Eastern Europe. Rutgers University, Dissertation. URL: https://rucore.libraries.rutgers.edu/rutgers-lib/64361/ (дата звернення: 01.05.2025). P. 3–4.

51. Fréchette G., Maniquet F., Morelli M. Incumbents' Interests and Gender Quotas. American Journal of Political Science. 2008. Vol. 52, № 4. P. 891–909.
52. Freidenvall L., Dahlerup D. Sweden: The Incremental Track to Gender Balance in Politics. Breaking Male Dominance in Old Democracies / ed. D. Dahlerup, M. Leyenaar. Oxford : Oxford University Press, 2013. P. 106–129.
53. Gender Quotas Database / International IDEA. URL: https://www.genderquotasdatabase.org (дата звернення: 08.05.2026).
54. Harvard International Review. Equal Representation? The Debate Over Gender Quotas (Part 1). 2022. URL: https://hir.harvard.edu/equal-representation-the-debate-over-gender-quotas-part-1/ (дата звернення: 01.05.2025).
55. Htun M., Jones M. Engendering the Right to Participate in Decision-Making: Electoral Quotas and Women's Leadership in Latin America. Gender and the Politics of Rights and Democracy in Latin America / ed. N. Craske, M. Molyneux. London : Palgrave Macmillan, 2002. P. 32–56.
56. Hughes M., Paxton P., Clayton A., Zetterberg P. Global Gender Quota Adoption, Implementation, and Reform. Comparative Politics. 2019. Vol. 51, № 2. P. 219–238.
57. IFES. 2020 Local Elections in Ukraine: Post-Election Report. February 2021. P. 6–7. URL: https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2021/02/IFES-Post-Election-Report-2020-Local-Elections-v1-2021-2-17-ENG.pdf (дата звернення: 01.05.2025).
58. IFES. Gender Equality in Elections: Q&A with Ukrainian Central Election Commissioner Viktoriia Hlushchenko. 2020. URL: https://www.ifes.org/news/gender-equality-elections-qa-ukrainian-central-election-commissioner-viktoriia-hlushchenko (дата звернення: 01.05.2025).
59. IFES. Ukraine Needs Electoral Reform Now for Resilient Postwar Elections. 2023. URL: https://www.ifes.org/news/ukraine-needs-electoral-reform-now-resilient-postwar-elections (дата звернення: 01.05.2025).

60. International IDEA. Atlas of Electoral Gender Quotas. Stockholm : International IDEA, 2013. P. 17.
61. International IDEA. Country Data: Ukraine. URL: https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas-database/country?country=234 (дата звернення: 01.05.2025).
62. International IDEA. Quotas. URL: https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas-database/quotas (дата звернення: 01.05.2025).
63. Inter-Parliamentary Union. New Zealand. October 2023 Election. URL: https://data.ipu.org/parliament/NZ/NZ-LC01/election/NZ-LC01-E20231014/ (дата звернення: 01.05.2025).
64. Inter-Parliamentary Union. Sweden. Data on Women. URL: https://data.ipu.org/parliament/SE/SE-LC01/data-on-women/ (дата звернення: 01.05.2025).
65. Inter-Parliamentary Union. Women in National Parliaments. URL: https://data.ipu.org (дата звернення: 01.05.2025).
66. Kostadinova T. Ethnic and Women's Representation under Mixed Election Systems. Electoral Studies. 2007. Vol. 26, №. 2. P. 418–431.
67. Krook M. L. Quotas for Women in Politics: Gender and Candidate Selection Reform Worldwide. New York : Oxford University Press, 2009. 272 p.
68. Krook M. L., Mackay F. (eds.). Gender, Politics and Institutions: Towards a Feminist Institutionalism. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2011. 228 p.
69. Lovenduski J. (ed.). State Feminism and Political Representation. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. 286 p.
70. Mackay F., Kenny M., Chappell L. New Institutionalism Through a Gendered Lens: Towards a Feminist Institutionalism? International Political Science Review. 2010. Vol. 31, № 5. P. 573–588.
71. Matland R. E. Women's Representation in National Legislatures: Developed and Developing Countries. Legislative Studies Quarterly. 1998. Vol. 23, № 1. P. 109–125.

72. Moser R. G. The Effects of Electoral Systems on Women's Representation in Post-Communist States. Electoral Studies. 2001. Vol. 20, No. 3. P. 353–369.
73. Murray R. Are Gender Quotas Bound to Be Ineffective? French Electoral Quotas 1997–2017. Parliamentary Affairs. 2022. Vol. 75, № 4. P. 853–870. DOI: 10.1093/pa/gsab028.
74. National Council of Women of New Zealand. Election Outcomes for Women 2023. URL: https://www.ncwnz.org.nz/election_outcomes_for_women_2023 (дата звернення: 01.05.2025).
75. National Geographic. Rwanda's Legislature Is Majority Female. Here's How It Happened. URL: https://www.nationalgeographic.com/culture/graphics/graphic-shows-women-representation-in-government-around-the-world-feature (дата звернення: 01.05.2025).
76. Norris P. Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. P. 186–197.
77. Norris P. The Impact of Electoral Reform on Women's Representation. Acta Politica. 2006. Vol. 41, № 2. P. 197–213.
78. Ohio State University. Gender Quotas as a Policy for Better Representation. Women, Politics, and Protest in Central and Eastern Europe. URL: https://u.osu.edu/womenpoliticsprotest/womens-epresentation-in-politics/gender-quotas-as-a-policy-for-better-representation/ (дата звернення: 01.05.2025).
79. OSCE/ODIHR. Ukraine — Local Elections 25 October 2020: Final Report. Warsaw : OSCE/ODIHR, 2021. P. 14–19.
80. Party-Determined Viability and Gender Bias in Open-List Proportional Representation Systems. Politics & Gender. 2019. DOI: 10.1017/S1743923X19000436.
81. Phillips A. The Politics of Presence. Oxford : Clarendon Press, 1995. 209 p.
82. Pitkin H. F. The Concept of Representation. Berkeley : University of California Press, 1967. 323 p.

83. Pursuing Parity: Examining Gender Quotas Across Electoral Systems. London : Electoral Reform Society, 2024. P. 28.
84. Rwanda reaffirms its unwavering commitment to gender equality with 63.8 per cent of women in the Chamber of Deputies. UN Rwanda. 2024. URL: https://rwanda.un.org/en/282783 (дата звернення: 01.05.2025).
85. Schwindt-Bayer L. A. Making Quotas Work: The Effect of Gender Quota Laws on the Election of Women. Legislative Studies Quarterly. 2009. Vol. 34, №. 1. P. 5–28.
86. Sdg16.plus. Rwanda's 30 Percent Gender Quota Led to the World's Largest Share of Women in Government. URL: https://www.sdg16.plus/policies/rwandas-30-percent-gender-quota-led-to-the-worlds-largest-share-of-women-in-government/ (дата звернення: 01.05.2025).
87. UN Women Ukraine. Тематична сесія «Гендерна рівність у процесі вступу до ЄС». 2024. URL: https://ukraine.unwomen.org/en/stories/novyny/2024/04 (дата звернення: 01.05.2025).
88. UN Women. Chapter 2: Electoral Systems and Women's Representation. Women, Peace and Security. URL: https://www.un.org/womenwatch/osagi/wps/publication/Chapter2.htm (дата звернення: 01.06.2025).
89. UN Women. Revisiting Rwanda Five Years After Record-Breaking Parliamentary Elections. 2018. URL: https://www.unwomen.org/en/news/stories/2018/8/feature-rwanda-women-in-parliament (дата звернення: 01.05.2025).
90. UNIAN. Outcome of Ukraine Election Step Toward Gender Equality in Rada. 2019. URL: https://www.unian.info/politics/10626774 (дата звернення: 01.05.2025).
91. Venice Commission. Code of Good Practice in Electoral Matters. CDL-AD(2002)023rev2-cor. Strasbourg, 2022. P. 9.

92. Women in Politics: A Persistent Glass Ceiling / IPU, UN Women. URL: https://unric.org/en/women-in-politics-a-persistent-glass-ceiling (дата звернення: 08.05.2026).